

Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti

Arş. Gör. Orhan ÖRS*

Özet

Osmanlı devlet adamları, 19. yüzyılın başından itibaren, Avrupa devletlerinin artan üstünlüğünü giderek daha iyi kavramışlar ve buna Batılılaşma siyasetiyle karşı koymaya çalışmışlardır. Sistemin taşıyıcıları kendilerini sorgulamaya başlamış, sistemlerinin geçerliliğinden kuşkuya düşmüşlerdi. Ortaya çıkan yeni zihinsel duruma göre Osmanlı devletinin Batı karşısında geriye düşmesinin temel sebebi, Batı'nın teknik üstünlüğüydü. Sorunun halledilmesinin çaresi olarak Osmanlı devletinin, Batılı manada ıslah edilerek Batı gibi olması görülmüyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla, hükümet-i hazıranın adalet, eşitlik, özgürlük gibi insan haklarını ihlal eden, bütün Osmanlıları ilerlemeden alıkoyan ve vatani yabancı tasallutu altına düşüren yönetimine karşı bütün yurttaşları uyarmak için gizli bir örgüt olarak kuruldu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti düşüncesinin ön planında devleti kurtarmayı amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer alıyordu. İmparatorluğun aman vermez bir biçimde parçalandığını, çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin her geçen gün başarı kazandığını ve Düyûn-u Umûmiye'nin vesayeti altındaki Babıâli'nin gitgide elinin kolunun bağlandığını gören Jön Türkler'in başlıca kaygısı, Osmanlı Devleti'nin özerkliğini sağlayıp coğrafi bütünlüğünü korumaktı.

Anahtar Kelimeler: İttihat, Terakki, Cemiyet, Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet

Abstract

Ottoman statesmen since the beginning of the 19th century well understood the growing supremacy of European states and try to counter this with the policy of Westernization. Carriers of the system began to question themselves and doubt about validity of the system. According to the emerging new mental, the main reason of the Ottoman state remain back against the West was the West's technical

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

hegemony. Handling of the problem as a remedy was to reform the Ottoman Empire in western sense and seen to be as the west.

Union and Progress Party was founded with name of Ittihad-i Osmani League as a secret society to dethrone Sultan II Abdulhamid. The political activism that aims to save the state took place at the forefront idea of CUP. Seeing the separation of various nationalist movements gained success each passing day, the main concern of the Young Turks was to rescue the autonomy and geographical integrity of the Ottoman Empire.

Key Words: *Union, Progress, Committee, Sultan Abdulhamit, Constitutionalism*

Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurulurken Osmanlı'da Siyasi Durum

Osmanlı idaresine egemen zihinsel yapının kurucu ve taşıyıcılarının Osmanlı tarzı idarenin geçerliliğine dair özgüvenleri, Osmanlı imparatorluğu ile Batı arasındaki ilişkilerin Osmanlı aleyhine değiştiğinin anlaşılmasıyla aşınmaya yüz tutmuştu. Artık, sistemin taşıyıcıları kendilerini sorgulamaya başlamış, sistemlerinin geçerliliğinden kuşkuya düşmüşlerdi. Bunun en açık göstergesi, klasik Osmanlı sisteminin ıslah edilmesi düşüncesinin ortaya çıkmasıydı. Ortaya çıkan yeni zihinsel duruma göre Osmanlı'nın Batı karşısında geriye düşmesinin temel sebebi, Batı'nın teknik üstünlüğü olarak görülmekteydi. Sorunun halledilmesinin çaresi olarak, imparatorluğun, Batılı manada ıslah edilerek, Batı gibi olması öngörülüyordu. Bu düşünce kimi düşünürler tarafından Osmanlı/Türk düşünce tarihinin en kritik noktalarından biri olarak görülmektedir. Haniçoğluna göre, '*Batı ile karşılaşma ve onun üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması çabası, Osmanlı düşünce tarihindeki dönüm noktasını karşımıza çıkarmaktadır.*'¹

Osmanlı İmparatorluğu, eski şaşalı günlerindeki gibi artık fetihler yapıp topraklarını genişletemiyordu. Devlet adamları, bir taraftan batının askeri üstünlüğünü kırmak için reformlar yapmaya çabılıyor diğer taraftan batının üstünlüğüne en büyük dayanak olan teknolojik gelişmeleri kendi topraklarına taşımaya çalışıyorlardı. Bununla beraber, Osmanlı, sosyal ve siyasal yapısındaki geri kalmışlığı kendi dinamikleriyle aşamadığından dolayı da dışa bağımlı bir hale gelmiş idi.² 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı devlet adamları Avrupa devletlerinin artan üstünlüğünü giderek

¹ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul 2006, s.43-44.

² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C.1, İstanbul 1998, s.6.

daha iyi kavramış ve buna Batılılaşma siyasetiyle karşı koymaya çalışmışlardı. Devlet, bunu yaparken iki temel amaç gütmüştür. İlk olarak, Batılı kurum ve yöntemleri alarak Osmanlı imparatorluğunun idaresini verimli hale getirmek, ikincisi ise Avrupa çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek Avrupa devletlerini memnun etme ve böylece onların İmparatorluk üzerindeki sürekli baskılarını azaltma isteği.³

A-Tanzimat Dönemi

19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu, Batıya kuşkuyla baksa da özellikle askeri mağlubiyetler ve ekonomik durumundan ötürü⁴ artık Batıyı bilinçli olarak izlemek, Batının üzerinde düşünmeye başlamak ve ona paralel bazı reformlar yapmak gerektiğini anlamıştı.⁵ Bunun için bazı adımlar atılıyordu. Özellikle, Sultan III. Selim 'Nizam-ı Cedid'⁶ olarak bilinen ıslahat hareketi başlattı, onu Sultan II. Mahmud birçok alanda reform yaparak takip etti. 1839 Tanzimat Hareketi, ıslahat çalışmalarının en öne çıkanıydı.⁷ Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı ile Türk tarihinde ilk kez, toplumsal yasalar çerçevesinde sultanın egemenliğine düzenleme denemesi yapıyordu.⁸ Bununla beraber, ferman tebaanın hayatı, namusu ve mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona dair bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri de ilan ediyordu.⁹ Osmanlı/Türk toplumunun Batılılaşmaya, çağdaşlaşmaya ya da modernleşmeye kesin adım atması Tanzimat ile mümkün olabilmişti. Tanzimat, genel itibariyle tarihçiler tarafından, insan haklarına, hukuk devletine, özgürlük ve demokrasiye doğru atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir.¹⁰

Yapılan yoğun ıslahat pratiğine rağmen Osmanlı devletinin içinde bulunduğu mali ve askeri kriz giderek derinleşiyordu. Ancak, krizin derinleşmesine rağmen Osmanlı bürokratları ıslahat teşebbüsünden vazgeçmedi. Tam aksine, Osmanlı bürokratlarının katlanan askeri ve mali krize tepkisi ıslahat teşebbüsünü hızlandırmak ve yaygınlaştırmak oldu.¹¹

³ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 2010, s.15.

⁴ Yusuf Ziya İnan, **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul 1978, s.13.

⁵ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 2010, s.14

⁶ Yeğen, **a.g.e.**, s.44.

⁷ İnan, **a.g.e.**, s.13.

⁸ Yuriy Asatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul 1974, s.43.

⁹ Yeğen, **a.g.e.**, s.44.

¹⁰ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul 2009, s.23.

¹¹ Yeğen, **a.g.e.**, s.47.

Ancak 1839 askeri iflastan sonra Osmanlı imparatorluğu tam bağımsız bir devlet olmaktan uzaklaşmış, yarı bağımlı bir sömürge durumuna düşmüştü.¹²

1853 yılında Rusya, Kudüs'te kutsal yerler sorununu bahane ederek Osmanlıyı Avrupa devletlerinin uydusu olmaktan çıkarıp kendi uydusu haline getirme isteğindeydi. Fransa ve İngiltere'nin desteğini arkasına alan Osmanlı imparatorluğu buna direnince, Kırım Savaşı patlak verdi. Kırım Savaşı'nda, Batılı devletlerle bir olup Rusya'yı yenilgiye uğratan Osmanlı, toplanan Paris Kongresi'nde Avrupalı devletlerden, toprak bütünlüğünün korunması ve Avrupa devletler hukukundan yararlanma garantisi aldı. Avrupa'dan gördüğü bu desteğe karşılık olarak hükümet, Islahat Fermanı'nı ilan etme sözü verdi (1856). Bu ferman, Tanzimat Fermanı'nı onaylamakla kalmıyor, aynı zamanda Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit kılacak birçok somut maddeler içeriyordu. Fakat kendilerini devletin sahibi olarak gören Müslümanlar, Müslüman olmayanlara verilen haklar nedeniyle devlete tepki duymaktaydılar. Müslüman olmayanlardan bazıları, Batı sermayesinin şemsiyesine girerek ticaret, serbest meslek, hatta sanayi alanlarında çalışarak Avrupai hayat tarzlarıyla bir azınlık burjuvazisi oluşturmaya başlamışlardı. Ferman ile birlikte de Müslümanlarla eşit duruma da geliyorlardı. Bu olup bitenleri Müslümanlar kabul etmiyor, bu gelişmelere tepki gösteriyorlardı.¹³

B- Genç Osmanlılar Hareketi

Osmanlı imparatorluğu bu reformları yaparken, reformlara karşı içerden muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Tanzimat'a karşı, Osmanlı devletinde sonraki gelişmeler noktasında daha önemli ve etkili olan muhalefet, bürokrasinin içinden doğan muhalefetti. Bu muhalefet sonunda 'Genç Osmanlılar' hareketi diye tanınan harekete dönüşecekti. Bu hareketin en önemli figürleri İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi önemli devlet adamları ve aydınlarıdır. İlleri gelen bu aydınlar, liberal fikirlerden de etkilenerek, Tanzimat siyasetlerinin yüzeyselliğinin yanı sıra otoriter karakterini de eleştirmeye başladılar.¹⁴ Bu genç aydınların temel hedefi, Osmanlı toplumuna yeni bir aidiyet duygusu kazandırarak onları devlete sadık hale getirmektir.¹⁵ Genç Osmanlılar, Müslüman halka, ilk defa liberalizm ve milliyetçilik fikirlerini tanıtmışlardı. Bu fikirleri İslamiyet'le uzlaştırmaya, böylece Müslüman bir toplum için daha kolay benimsenir hale getirmeye çabalıyorlardı. Bu fikirler ve bunlara dayanan somut talepler, yani

¹² Akşin, a.g.e., s.31.

¹³ Akşin, a.g.e., s.33-34.

¹⁴ Zürcher, a.g.e., s.20-21.

¹⁵ Kemal, H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, Brill, Boston 2002, s.53.

anayasal ve parlamenter bir yönetim talepleri, daha sonra 1876'da, 1878'de, 1889'da ve 1905'te Osmanlı devletindeki istibdada karşı mücadele eden gruplarca da benimsendi.¹⁶

Genç Türkler, sisteme karşı geliştirdikleri eleştirileri kamuoyuna duyurmak, fikirlerini yaymak için yeni bir yol bulmuşlardı, kullanmaya başladıkları bu yol Osmanlı imparatorluğunda görece yeniydi ve tam anlamıyla gelişmemiş olan gazetecilikti.¹⁷ Namık Kemal'in yazdığı Hürriyet Gazetesinin başlığında şu cümleler vardı: '*Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından işbu gazete, haftada bir kere neşredilir. Havi olduğu mabahis, millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selamet ve menafine müteallik hususat olmakla memalik-i şarkiye ahalisine mecanen verilip yalnız posta ücreti alınır.*'¹⁸ Genç Osmanlıların gazeteleri ve yayınsal yapıtları, o yıllardaki Türk toplumunun kültürlü kesiminde çok büyük bir ün kazanmıştı.¹⁹

Yeni Osmanlı hareketi, Batılı anlamda, Osmanlı tarihindeki ilk özgürlük hareketi olarak kabul edilir. Bu harekette yer alan gazeteci-aydınlar, diğer Osmanlılar gibi Osmanlı devletinin gittikçe kötüleşen durumundan üzüntü duymaktaydılar. Fakat bu aydınlar gelişen olaylara tepkilerini gazetelerinde ifade edince iktidarın şimşeklerini üzerlerine çekmeye başladılar.²⁰

6 Mart 1876'da hükümet resmi bir bildirge yayınladı. Bildirgede şunlar yer almaktaydı: '*Yerel basın bir bölümü, Doğu gazeteciliğine yaraşır bir biçimde hareket etmek zorunda olduklarını unutarak ülkenin genel çıkarlarına karşı, tüm aşırı parti ve fikir akımlarının aracı oldular. Bu gazeteciler, sık sık imparatorluğun temel yapılarına saldırıyorlar; yaşadıklarını ülkenin savunmasını üzerlerine alacak yerde, kendi vatanlarının düşmanı durumuna geliyorlar, yıkıcı fikirlerin savunucusu oluyorlar ve bu fikirleri yaymaya çalışıyorlar.*'²¹

İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal'den oluşan Osmanlı aydınlar grubu, Genç Osmanlılar olarak tanımlanmış ve modern entelijansiyanın öncüsü olarak kabul görmüşlerdir. Bu aydınlar, yeni oluşmakta olan merkezi kurumlara İslami siyasal gelenek açısından kapsamlı bir teorik meşruiyet ve ideoloji sağlamak için çaba gösteren ilk

¹⁶ Zürcher, a.g.e., s.25.

¹⁷ Zürcher, a.g.e., s.22.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908*, Cilt.1, İstanbul 2009, s.31-32.

¹⁹ Petrosyan, a.g.e., s. 82.

²⁰ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3. cilt Osmanlı devleti 1600-1908*, İstanbul 2008, s.143

²¹ Petrosyan, a.g.e., s.70.

Müslümanlardı. Genç Osmanlılar, 1876 meşrutiyet döneminin önünü açmak ve modernleşme öncesi siyasi kültürün bazı temel faktörlerini hayata geçirmek yönünde hayati bir rol oynadılar. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Vatan Yahut Silistre adlı eserleri büyük ölçüde yeni siyasi kültürün temellerini hazırladı.²² Bununla birlikte, Sultan Abdülaziz'in son dönemiyle Sultan Abdülhamid'in ilk devirlerinde, İstanbul'da büyük bir fikir hareketi yaşanmaya başlamıştı. İstanbul'da hem bir akademi (Encümen-i Daniş) teşekkülü başlamış hem de bir üniversite (Darülfünun) kurulmuştu. Aynı zamanda, askeri mekteplerde de yeni bir ruh ve heyecan yükselmeye başlamaktaydı.²³

Namık Kemal, vatan kavramını, özellikle, yeni neslin yetişmesinde önemli bir etkiye sahip olan 'Vatan Yahut Silistre' adlı oyununda geliştirdi. Osmanlı vatansenverliğini yücelten 'vatan' kavramı, modernist aydınların ideolojik nirengi noktası haline gelen istibdat karşıtı popülist milliyetçiliği başlattı.²⁴ XIX. yüzyılın 50-60 yıllarının toplum adamı İbrahim Şinasi, eserlerinde, toplumsal yaşamın önemine vurgu yapıyordu. Tasvir-i Efkar'ın ilk sayısında Şinasi, ülkenin sorunları hakkında halkında düşüncesini söyleme hakkından bahsediyor ve şöyle yazıyordu: *'Halk ancak, gazete aracılığıyla kendini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de gazete, her kültürlü ulus için gereklidir.'*²⁵

XIX. yüzyıl milliyetçilik akımlarının ortaya çıktığı dönemdir. Ancak, bu ideoloji Balkan halkları arasında gelişip Osmanlı devletinin kaderi üzerinde belirleyici bir faktör olurken, Türkler ve Türk aydınları arasında ilk zamanlarda hemen belirmedi. Çünkü Osmanlı imparatorluğu bir ırklar ve halklar topluluğuydu; milli bir kuruluş değildi. Dolayısıyla, Genç Osmanlılar mücadelesi de ırk veya millet esasları üzerinde bir mücadele değildi. Onların mücadelesi sadece, devlet şekli üzerinde yoğunlaşıyordu. Yani devletin şekli ve devamıydı onları asıl ilgilendiren. Başka bir deyişle meşrutiyetçilik onları temel amacı.²⁶

Genç Türklerin arkadan gelecek olan taraftarları gibi öncüleri de Batılılaşma siyasetini, ölmekte olan imparatorluğun tasfiyesinden ziyade, onu yeniden canlandırmanın bir vasıtası olarak gördüler. Batıyı ayağa kaldırmış olan kurumlardaki reformların Türkiye'ye uygulanması halinde

²² Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul 2010, s.42-47.

²³ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1990, s.6-7.

²⁴ Karpat, **a.g.e.**, İstanbul 2010, s.91

²⁵ Petrosyan, **a.g.e.**, s.45-51.

²⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s.31-32.

ülkenin kuvvetleneceğini ve böylece güçlenen Osmanlı devletinin Batı'nın saldırılarına karşı koyabileceğini, düşünüyorlardı.²⁷

Abdülaziz dönemindeki Genç Türklerin siyasi çalışmaları, büyük ölçüde, gazete çıkarmak ve İmparatorluk dâhilinde geniş imtiyaz sahibi olan yabancı posta şirketleri aracılığıyla yayınlarını okuyucularına ulaştırmaktan ibaretti. Bu dönemde Osmanlı imparatorluğu pek çok meseleyle uğraşmak zorunda kaldı. Tarım ürünlerinde yaşanmakta olan kıtlıktan dolayı Sırp ve Bulgar milliyetçileri isyan ettiler. İşte tam bu sıralarda Sultanın hazineyi iflasın eşiğine getirmiş olan aşırı harcamaları dolayısıyla hükümet, iflas ettiğini ilan etmek zorunda kaldı.²⁸

C. Meşrutiyet'in İlanı

1876 yılı 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V. Murat yeni sultan olarak geçirildi.²⁹ Ancak yeni padişah devamlı bir gözetim altında tutulmuş, sıkıntılarını içkiyle dağıtmaya teşvik edilmiş, hasta birisiydi. Bu sebeplerden dolayı saltanatı uzun sürmedi ve Ağustos 1876'da geldiği gibi bir darbeyle yerini Sultan II. Abdülhamid'e bırakmak zorunda kaldı.³⁰ Mithat Paşa, ilk iş olarak şehzadeyle görüştü ve tahta çıktıktan az sonra meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz aldı.³¹

Sultan Abdülhamid 1876 yılında Genç Osmanlıların desteğiyle tahta çıktı. Tahta çıkmadan önce genç şehzadenin Genç Osmanlılarla bağlantıları vardı.³² Yeni Sultan, cülusunda, bir anayasa yapılıp yürürlüğe konulacağına, bir parlamento ve sorumlu bakanlıklar kurulacağına dair söz verdi. Bu değişikliklerin yapılması için çalışmalar başlatıldı ve söz verildiği gibi parlamento açıldı.³³ 26 Eylül 1876'da yapılan büyük bir toplantının ardından resmi bir belge hazırlandı ve sultana verildi. Belgede meşrutiyet rejiminin kurulmasının gerekliliğinden bahsediliyordu. Sultan Abdülhamid, 7 Ekim'de bir irade yayınladı. Bu iradede meşrutiyetin ilanının, parlamentonun kurulmasının ve yeni yasaların hazırlanmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu. Ayrıca belgede bir komisyon kurulması ile ilgili gereklilikten bahsediliyordu. Anayasa tasarısını hazırlayacak olan komisyon, sultanın buyruğuyla derhal kuruldu. Komisyon, 28 kişiden oluşuyordu. Mithat

²⁷ Ernest Edmondson Ramsour, **Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalı'nın Hazırlık Dönemi**, Çev. Hacasan Yüncü, İstanbul 2009, s.15-21.

²⁸ Ramsour, **a.g.e.**, s.117-21.

²⁹ Petrosyan, **a.g.e.**, s.84.

³⁰ Ramsour, **a.g.e.**, s.17-21.

³¹ Petrosyan, **a.g.e.**, s.85.

³² Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, New York 1973, s.317.

³³ Zürcher, **a.g.e.**, s.27.

Paşa'nın isteği üzerine, Şurâ-yı Devlet üyesi olan Namık Kemal ve Ziya Paşa da komisyona dahil edildiler. Mithat Paşa, komisyon başkanı oldu. Yapılan çalışmalar sonucunda Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edildi. İlan edilen bu anayasa Türkiye tarihinin en önemli politik belgelerinden biriydi.³⁴

1. Parlamento'nun Dağıtılması

Parlamentodaki mebuslar, çok geçmeden halkın temsilcileri oldukları gerekçesiyle yürütme üzerinde denetim kurmak istediler. Eğer, bu istekler yerine getirilseydi, yürütmenin padişah'tan alınmasını bir ölçüde sağlanabilirdi. Böyle bir durumda, bürokrasinin ve devletin halkın ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak akılcı ve işlevsel şekilde gelişmesine imkân verilebilirdi.³⁵ Ne var ki, Parlamento (iki meclisli) ancak 13 Şubat 1878'e kadar toplantılarını sürdürebildi. Bu tarihte, padişah Osmanlı devletinin içinde olduğu savaşın yarattığı olağanüstü durumu bahane ederek parlamentoyu dağıttı ve anayasayı süresiz askıya aldığını duyurdu. Bu tarihten sonra padişah, ülkeyi tam bir baskı rejimiyle yönetti.³⁶

İlk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877'de sona erdi. İkincisi ise yeni seçimlerden sonra 13 Aralık'ta toplandı. Nisan 1877'de başlayan ve 31 Ocak 1878'de bir barış antlaşmasıyla sona eren Osmanlı-Rus Savaşı sultanın işini kolaylaştırdı.

Mebuslar, 13 Şubat 1878'de, aleyhlerinde özel suçlamalar bulunan üç nazırın kendilerini savunmak üzere meclis önüne çıkmalarını isteyecek kadar baskı yaptılar. Abdülhamid, ertesi gün meclisi dağıttı ve milletvekillerine seçim bölgelerine gitmelerini emretti. Parlamento yaklaşık beş ay içinde toplam iki toplantı yapabilmişti. 1878'de dağıtılan parlamento tam otuz bir yıl boyunca bir daha toplanamadı.³⁷ Erik Jan Zürcher o dönemi şöyle değerlendirmektedir:

*“Abdülhamid, Batı Yöntemlerini alırken, Tanzimat siyasetçilerinden bile daha büyük bir kararlılıkla Batılı fikirlerin ülkeye girmesini önlemek istemiştir. Özellikle siyasal fikirler ve fikir tartışmaları mümkün bütün yöntemler kullanılarak bastırılmıştır. Sansür, polis ve (liberal muhalefetin kendini göstermeye devam ettiğine ilişkin ilk belirtilerden sonra padişahın gittikçe daha çok güvendiği) geniş bir hafife ağı Abdülhamid döneminin en fazla öne çıkan özellikleriydi.”*³⁸

³⁴ Petrosyan, a.g.e., s. 86-98.

³⁵ Karpat, a.g.e., s.52.

³⁶ Bernard Lewis, *The Emergancy of Modern Turkey*, New York 2002, s.185-188.

³⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2007, s.168.

³⁸ Zürcher, a.g.e., s.30.

2.İlk Darbe

Sultan II. Abdülhamid, imparatorluğun Rusya ile yapılmakta olan savaşı bahane göstererek Şubat 1878’de parlamentoyu süresiz tatil ederken, hizaya getirilemeyen muhalifleri de şiddetle bastırma yoluna gitti.³⁹ O günün tabiriyle ‘İstibdada’ karşı ilk direniş eylemi, 1878’de anayasanın askıya alınmasından kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Bu eyleme ünlü Genç Osmanlılardan biri olan Ali Suavi önderlik ediyordu. Öteki Genç Osmanlılar gibi o da İstanbul’a dönmüş ve yeni padişah onu, İstanbul’un önemli okullarından olan Galatasaray Sultanisi’nin müdürlüğü gibi saygın bir makama atamıştı.⁴⁰

Fakat Anayasa askıya alınınca, 20 Mayıs 1878’de Ali Suavi, Filibe’den gelen mültecilerin çoğunluğunu oluşturduğu bir grupla beraber V. Murat’ı yeniden tahta geçirmek için şehzadenin oturduğu Çırağan Sarayına doğru harekete geçti. Ancak, harekete önderlik eden Ali Suavi baskın esnasındaki arbedede öldürüldü. Osmanlı tarihindeki ilk sivil darbe böylece sona erdi.⁴¹ Tarihe ‘Çırağan Olayı’ olarak geçen bu olay, 20 Mayıs’ta acı bir şekilde son buldu.⁴²

Ali Süavi’nin bu girişiminden sonra, örgütlü siyasal muhalefetin yeniden ortaya çıkabilmesi için bir on yılın geçmesi gerekti. Fakat anayasal özgürlük, vatanseverlik ve meşruti yönetim fikirleri İstanbul’daki büyük meslek okullarında okuyan yeni kuşaklara aktarıldı. Bu okullardan Mülkiye, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-yi Askeriye, Abdülhamid döneminde genişletilmişti.

Bu dönemde, 19. yüzyılın sona ermesinden önce, tam on sekiz yeni meslek okulu daha açılmıştı. On yıllık aradan sonra yeniden örgütlenen ilk muhalefet grubu 1889’da, bu okullardan biri olan Gülhane’de dört Tıbbiye-yi Askeriye öğrencisinin İttihad-ı Osmanî Cemiyetini kurmasıyla ortaya çıktı.⁴³ Yeni nesil, Harbiye ve Mülkiye gibi okullarda eğitim alıyor, liberal ve anayasal fikirlerden etkilenip Osmanlı yurtseverliğinin öncüleri olan Genç Osmanlıların kitaplarını okuyorlardı.⁴⁴ Ancak, yine de 1889 yılına kadar Ali Suavi ve Skalyeri-Aziz Bey komitesinin faaliyetlerini saymazsak Abdülhamid Mutlakıyetine karşı örgütlü bir çalışma uzun süre ortaya çıkamadı.⁴⁵

³⁹ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze*, İstanbul 1996, s.36.

⁴⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s.30-31.

⁴¹ Karpat, *a.g.e.*, s.84.

⁴² Petrosyan, *a.g.e.*, s.105.

⁴³ Zürcher, *a.g.e.*, s.30-35.

⁴⁴ Erik Jan Zürcher, *Turkey Modern History*, London 2004, s.86.

⁴⁵ Akşin, *Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi*, cilt 3, İstanbul 2008, s.171.

1876-1877 yıllarında zaferin mutluluğundan yenilginin acısına geçen, tarihte belli bir iz bırakan meşrutiyet hareketi, Türkiye’de parlamenter monarşi rejimine giden yolda ilk önemli işaretti.⁴⁶

Bazı kusurlarına rağmen Genç Osmanlılar, içinde yaşadıkları toplumu etkilediler. Kısa vadeli başarıları, içinde buldukları dönemde bir anayasanın ilan edilmiş olmasıdır. Uzun vadeli etkileri ise onların propagandacı olan yönleriydi. Genç Osmanlıların ortaya çıkışlarından önce sultana karşı gelişen ciddi bir muhalefet yoktu. 1889 ve 1908 yılları arasında muhalefeti ortaya çıkaracak olan, Genç Osmanlıların 19 yüzyılın ikinci yarısındaki çabalarıydı.⁴⁷

Genç Osmanlılar, Sultan Abdülaziz dönemi boyunca batılı fikirleri Osmanlı topraklarına yerleştirmeye çabaladılar. Bu çabaları sayesinde Türk liberal çevreleri gittikçe genişlemişti. Ayrıca Genç Osmanlılar ve onları destekleyenler, Avrupalı devletler tarafından parçalanmaya zorlanacak olan İmparatorluğun kurtarılması için tahtta bulunan Sultan Abdülaziz’in iktidardan derhal indirilmesi gerekliliğine inanıyorlardı. Koyu bir meşrutiyet taraftarı olan bu gençler, dâhili reformların acilen yapılması ve meşruti idarenin kurulmasını mevcut şartlar içerisinde İmparatorluğu ayakta tutacak en önemli reformlar olarak görüyorlardı.

İttihat Ve Terakki Cemiyeti

A. Cemiyetin Kuruluşu

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluş amacını Çağlar Keyder ‘Türkiye de Devlet ve Sınıflar’ adlı kitabında değerlendirirken şunları önplana çıkarmaktadır:

“Jön Türk düşüncesinin ön planında iktisadi bir program değil, ‘Devleti kurtarmayı’ amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer alıyordu. İmparatorluğun yavaş yavaş ve aman vermez bir biçimde parçalandığını, çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin her geçen gün başarı kazandığını ve Düyunu Umumiye’nin vesayeti altındaki Babıâli’nin gitgide elinin kolunun bağlandığını gören Jön Türkler’in başlıca kaygısı, Osmanlı devletinin özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü yeniden kurtarmaktı. Böylece ‘devleti kurtarmak’, geleneksel düzeni, bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik formülü oldu.”⁴⁸

⁴⁶ Petrosyan, a.g.e., s.107.

⁴⁷ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul 1996, s.448-449.

⁴⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 2007, s.73.

Cemiyetin 1890'da hazırladığı nizamnamede ise kuruluş amacı şu şekilde açıklanmaktadır: "Hükümet-i hâzıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatani ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir. (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi, 1890)⁴⁹

Osmanlı tarihinin en can alıcı ve en önemli dönemi kuşkusuz 1908-1918 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dönemidir. Osmanlı devletinin dağılışı, Orta Doğu'da yeni devletlerin ortaya çıkması, Makedonya üzerindeki didişmeler, Türk ve Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, 1911 Libya'da anti-emperyalist direniş ve bölgedeki diğer önemli sosyal ve siyasal gelişmelerinin hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal olarak etkin olduğu bu dönemde meydana gelmiştir.⁵⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla ve Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek gayesiyle gizli bir örgüt olarak kuruldu.⁵¹ Daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan Cemiyet, asrın başlarında kurulmuş olan İtalyan Karbonarisi (mason tedhiş örgütü) örnek alınmak suretiyle oluşturuldu.⁵²

Gizli olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden Ohri'li Arnavut İbrahim Ethem (Temo), Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit Bey, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki Kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'dir. Bazı Kaynaklar, beşinci bir ismi, Rus Çarlığından Bakülü Hüseyinzade Âliyi de ilave ederler.⁵³ Teşkilat yaptığı ilk toplantıda cemiyetin başkanlığına Ali Rüşdi, kâtipliğine Şerefeddin Mağmumi, muhasip üyeliğine de Asaf Derviş'i getirdi. Cemiyet, İstanbul'daki sivil ve askeri okul talebeleri arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. İtalyan Karbonari mason teşkilatını örnek alarak kurulan bu gizli cemiyet, hücreler halinde teşkilatlanmaktaydı. Hücre içindeki her üyeye bir sıra numarası verilmekteydi. Birinci hücrenin birinci üyesi İbrahim Temo idi.⁵⁴

1889 yılının Mayıs ayında, ileriki zamanlarda II. Meşrutiyet'i ilan ettirecek olan cemiyetin temelleri, bu genç Harbiyeliler tarafından atılmış

⁴⁹ Lewis, **a.g.e.**, s.195-196.

⁵⁰ Karpat, **Studies on Ottoman Social and Political History**, s.556.

⁵¹ Edmondson, **a.g.e.**, s.27.

⁵² Edmondson, **a.g.e.**, s.27-29.

⁵³ Lewis, **a.g.e.**, s.195.

⁵⁴ Edmondson, **a.g.e.**, s.30-31.

oldu.⁵⁵ Bu gençler Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın yasaklanmış eserleriyle beraber yabancı posta servisi aracılığıyla yurt dışından gizlice gelen gazeteleri okuyor ve bunları okumaları için arkadaşlarıyla paylaşıyorlardı.⁵⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeği, bu genç askeri tıbbiye öğrencilerinin girişimiyle 3 Haziran 1889'da kurulan gizli 'İttihad-ı Osmanî' örgütüdür.⁵⁷

Böylesi toplumsal ve etnik çeşitliliği bünyesinde barındıran cemiyette zaman içinde fikri tutarlılığı sağlamak amacıyla ve örgütlenmeyi düzenlemek üzere bir tüzük ihtiyacı hâsıl oldu. 1895 yılına gelindiğinde cemiyet gittikçe genişlemişti ve bu tüzük ihtiyacı yüksek sesle dillendirilmeye başlandı. Gelen bu taleplerin sonunda, bir Nizamname hazırlandı ve nizamnamede, örgütün adı 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' şeklini aldı.⁵⁸

Kazım Karabekir, "İttihat ve Terakki'nin kuruluşu" adlı kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu iki devreye ayırmakta ve konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir:

*"İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul'da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyetseverlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen İstanbul'a hissettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atamadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibdadın merkezi olan İstanbul'da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüş ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir... İkinci devre kuruluşu ise 1906'da İstanbul'dan uzak olan Makedonya'da ihtilaller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik'te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, manastır muntkası gibi, istibdat mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş. Rumeli'nin mühim merkezlerine teşkilatını teşmil etmiş ve İstanbul, Edirne, İzmir gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet-i idareyi kurabilmiştir."*⁵⁹

⁵⁵ Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara 2010, s.67-68.

⁵⁶ Petrosyan, **a.g.e.**, s.174.

⁵⁷ Ferdan Ergut, **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, İstanbul 2010, s.262-263.

⁵⁸ Ergut, **a.g.e.**, s.262-263.

⁵⁹ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul 2007, s.19.

Şerif Mardin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu kitabında şu şekilde değerlendirmektedir: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni ortaya çıkaran diğer etkenler, bu genel kültürün bir ikincil sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlardan biri, kuşkusuz, Askeri Tıbbiye’de ve Harbiye’de okuyan gençlerin mesleklerini işbaşında olanlardan daha iyi bildikleri kanısıydı. Bunun yanında, bir diğer etken, sarayın geleneksel pedersahi, Usta-Çırak, Pir-Mürid, Yaşlı-Genç, Padişah-Kul, eksenlerini bir dünya görüşü olarak sürdürmesiydi. Genç doktorlar bu ilişkileri ‘çağdışı’ buluyorlardı. Bu şartlar içinde Ermeni İhtilal Komitelerinin devleti dağıtmaya ramak kaldığı şeklinde bir inanç, gençleri harekete geçirmeye yeterli oldu.”*⁶⁰

B. Cemiyetin Yurt Dışında Örgütlenmesi

Cemiyet üyeleri zaman içinde yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli gruplarla hızlı bir şekilde iletişime girdi. Cemiyete sonradan katılmasına rağmen etkinliğini hızla artıran Ahmet Rıza, cemiyet içinde önemli bir figür haline geldi. Cemiyet, merkezi Paris’te kurulan Jön Türklerle irtibatı Galata Fransız Postanesi aracılığıyla kuruyordu. Cemiyetin önemli üyelerinden olan Bursa maarif müdürü Ahmed Rıza Bey, 1889 yılında Fransız İhtilali’nin 100. yıldönümü⁶¹ dolayısıyla Paris’te açılan sergiyi bahane ederek Fransa’ya gitti, Jön Türkler grubuna katıldı ve geri dönmedi. Avrupa’da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’nin fikirlerini yaymaya koyuldu. Ahmed Rıza çok geçmeden Avrupa’daki grup arasında da hâkim bir sima haline geldi.⁶² 1889’dan 1894 yılına kadar II. Abdülhamid’e yedi kez mektupla başvurdu. Bu mektuplarında Ahmet Rıza, sultanı politikasını değiştirmeye ve anayasal rejime dönmeye davet ediyordu.⁶³

Ahmed Rıza’nın güçlü kişiliği muhalefet hareketine yaklaşık yirmi yıl hâkim oldu,⁶⁴ Avrupa’daki teşkilatın adını, Auguste Comte’nin pozitivist akımının parolası olan Nizam ve Terakki koymak istedi. Jön Türkler bu ismi kabul etmeyip İstanbul’daki İttihad-ı Osmanî Cemiyeti’nin İttihadı’nın da bu cemiyetin isminde yer alması gerektiğinde ısrar ettiler. Böylece İstanbul’dakilerin İttihadı ile Ahmed Rıza’nın Terakkisi bir araya getirilerek, cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Cemiyetin yayın organı olarak Meşveret Gazetesi ve Fransızca ilavesi, Paris’te yayınlanmaya

⁶⁰ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2009, s.97.

⁶¹ Petrosyan, **a.g.e.**, s.177.

⁶² Edmondson, **a.g.e.**, s.31-33.

⁶³ Petrosyan, **a.g.e.**, s.177.

⁶⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.34.

başlandı. Daha sonra Cenevre ve Brüksel’de yayın hayatına devam eden Meşveret Gazetesi yurda gizlice sokulup üyelere okutuluyordu.⁶⁵

1. Cemiyet Üyelerinin Sürgün Edilmesi

Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi yüksekokullarda gizli kollar ve komiteler oluşturan cemiyet 1896 Ağustos’unda sultanı devirmek için bir hükümet darbesi hazırladı. Ezilmiş olmaktan uzak olan dernek üyeleri bu kez teoriden uygulamaya geçmeye karar verdiler. Fakat sultan, muhbirleri vasıtasıyla plandan haberdar oldu ve süratli bir şekilde tertipçilerin yakalanması için emir verdi. Cemiyetin tertipçileri kısa bir sürede polisler tarafından yakalandı. Suçlama her ne kadar ayaklanma veya ihanet şeklinde idiye de, tertipçileri yargılayan mahkeme hiçbir idam cezası vermedi. Bunun yerine tertipçiler, eski Osmanlı uygulamasına uygun olarak, imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edildiler. Çeşitli yerlere sürülen cemiyet üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçmayı başardı.⁶⁶

Yeni gelen üyelerinde katılımlarıyla cemiyetin yurt dışı faaliyetleri, Paris, Cenevre ve Kahire gibi merkezlerde daha etkin bir şekilde yürütülmeye başlandı. 1897 yılında cemiyetin Cenevre ve Kahire şubeleri faaliyete geçti. Cenevre şubesinin çıkardığı Mizan ve Osmanlı gazeteleriyle Kahire şubesinin çıkardığı Mizan ve Ahmet Rıza’nın Meşveret’i⁶⁷ cemiyetin fikirlerinin destekçiliğini yaptılar. Mısır şubesini Murat Bey; Paris şubesini ise Ahmed Rıza idare etti.⁶⁸ İttihad ve Terakki Cemiyeti mensuplarına karşı girişilen sürgün, tutuklamalar ve baskı hareketi cemiyetin daha da büyümesine ve yurt sathına yayılmasına neden olmaktaydı.⁶⁹

2. Cemiyet İçinde Fikir Ayrılıklarının Ortaya Çıkması

Cemiyet’in ülke dışındaki mensuplarının arası yeterince iyi değildi. Zaten Osmanlı aydınlarının tam anlamıyla genel bir fikri sistemleri yoktu, bir birlik halinde değillerdi.⁷⁰ Üyeler arasındaki ideolojik farklılıklar keskin bir şekilde ortaya çıkmaya yüz tutuyordu. Sultan II. Abdülhamid, yurt dışındaki muhalifleri ikna veya pasifize etmek için gerekli önlemleri almak için uğraşıyordu. Fikri ve siyasi sebeplerden dolayı ikiye bölünmüş olan İttihatçıların bu durumundan faydalanmak isteyen sultan, Cenevre grubunun lideri Mizancı Murat Bey’le anlaşması için Ahmed Celaleddin Paşa’yı vazifelendirerek Avrupa’ya gönderdi. Paşa’nın çalışmaları neticesinde

⁶⁵ Lewis, a.g.e., s.195-196.

⁶⁶ İnan, a.g.e., s.122.

⁶⁷ Zürcher, a.g.e., s.34.

⁶⁸ Lewis, a.g.e., s.194-197.

⁶⁹ İnan, a.g.e., s.122.

⁷⁰ İnan, a.g.e., s.133.

muhafiflerin büyük bir kısmı Mizancı Murat Bey ile beraber İstanbul'a döndüler ve padişahın hizmetine girdiler. Bu ayrılma Genç Türkler'e yıkıcı bir darbe oldu. Ancak, Ahmed Rıza'nın çevresinde kalan bir grup, Avrupa'da kalarak Osmanlı devletine karşı muhalefete ve basın yoluyla propagandaya devam etti.⁷¹

Cemiyet bir taraftan ideolojik olarak çatlaklar yaşarken bir taraftan da bu ayrılıkları nispeten dengeleyecek bir gelişme yaşanıyordu. Sultan II. Abdülhamit'ten istediği ilgiyi göremeyen eniştesi Damat Mahmud Celaleddin Paşa ülke dışına kaçmayı başarmıştı. Paşa, iki oğlu Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beylerle birlikte Paris'e gidip Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı devletinin aleyhinde faaliyetlere girişti. Böylece Avrupa'daki Jön Türk hareketi biraz canlandı. Ancak bununla beraber anlaşmazlık ve şahsi rekabetler de gittikçe artıyordu.⁷²

3. Cemiyetin Kongreyi Toplaması

4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te, bütün Jön Türkleri içine alan bir kongre tertiplendi.⁷³ Kongreye, Türkleri, Arapları, Arnavutları, Rumları, Bulgarları, Kürtleri, Ermenileri temsilen 47 delege katıldı.⁷⁴ I. kongreye; Prens Sabahaddin, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı (Paşa), Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Said, Yusuf Akçura, Ferid Bey, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Dr. Nazım, Dr. Refik Nevzat gibi o günün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden 60-70⁷⁵ kişi katıldı. İttihat ve Terakki'de Ahmed Rıza ve Prens Sabahattin'in başlarını çektiği gruplar iyice belirginleşmeye başlamıştı. Bu iki grup arasındaki farklılıklar Prens Sabahattin'in çağrısı üzerine yapılan 1902'deki birinci Jön Türk Kongresi'nde iyice ortaya çıktı. Kongrede ortaya çıkan ana bölünme, kongrenin amaçlarını II. Abdülhamid'in devrilmesi ve meşrutiyetin ilanı ile sınırlamak isteyen Ahmet Rıza'nın grubuyla, Ermenilerle birlikte reformları gerçekleştirmek için yabancı müdahalesinden ve Sultan Abdülhamid'in idaresine karşı şiddet kullanılmasından yana olan Sabahattin'in grubu arasındaydı.⁷⁶ Kongreye katılan delegelerin üzerinde anlaşabildikleri tek madde, sultanın tahtan indirilmesinin gerekliliği idi.⁷⁷

⁷¹ Lewis, a.g.e., s.197-199.

⁷² Zürcher, a.g.e., s.37.

⁷³ Petrosyan, a.g.e., s.216.

⁷⁴ Edmondson, a.g.e., s.79.

⁷⁵ Petrosyan, a.g.e., s.217.

⁷⁶ Lewis, a.g.e., s.200-202.

⁷⁷ Edmondson, a.g.e., s.79.

Ahmed Rıza, pozitivist düşüncelerinden dolayı hala şiddet kullanılmasına karşıydı ve yabancı müdahalesi fikrini kabul etmeyecek kadar milliyetçiydi. Kongreden sonra Prens Sabahattin kendi örgütünü (Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti) kurunca, hareket resmen bölünmüş oldu. Ahmed Rıza ve arkadaşları cemiyetin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirip Paris'te Meşveret'i çıkarmaya devam ettiler. Mısır'da da Şurayı Ümmet Gazetesi'ni çıkarmaya başladılar. Prens Sabahaddin ve taraftarları ise Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini kurup Terakki Gazetesi'ni çıkardılar. Kongreyi izleyen yıllarda cemiyetin üyeleri arasında karşılıklı güvensizlik hızla artıyordu. Sayısal olarak güçlenmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti bölündü ve bu bölünmeler zaman içinde daha da derinleşti.⁷⁸ İki cemiyet, yayın organlarıyla birbirlerini itham etmeye başladılar. Bir yandan taraftar kazanmak için program ve fikirlerini açıklarken, diğer taraftan bu fikirleri halkla buluşturmaya koyuldular.⁷⁹ Kongreden sonra Ahmet Rıza'nın grubu ile Prens Sabahattin'in grubu arasındaki ayrılık, ondan sonra Türk milliyetçiliğiyle Osmanlı liberalizmi arasındaki ayrılıklardan biri olarak billurlaşmaya başladı.⁸⁰

1899-1904 yıllarında Jön Türk örgütleri, genç askerlerin, bürokratların ve entelektüellerin, Türk milli burjuvazisinin ve liberallerin ekonomik ve politik çıkarlarını dile getirerek, politik bir harekete girişmeleri sonucu meydana gelmişlerdi. Jöntürk hareketinin temel sloganları, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koyarak meşrutiyetçi rejime dönmek, parlamentoyu toplayarak, imparatorluğun tüm halkları için eşit haklar sağlamaktı. Hareketin pratikteki eylemleri Abdülhamid rejiminin politik protestosu çerçevesini aşan eylemler değildi. Fikri ayrılıklar nedeniyle, ilk Jöntürk kongresinde de üstesinden gelinemeyen, son derece cılız bir örgütsellik ve dağınıklık, eylemlerde kendini gösteriyordu.⁸¹ Ancak bütün fraksiyonel farklılıklara rağmen Jöntürkler 'Osmanlı Birliği' temelinde birleşiyorlardı.⁸²

Osmanlı milliyetçiliği de meşrutiyetçiliği de 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'yla ve bu savaşın bitimindeki birinci Rus Devrimi'yle bir kıpırdanma yaşamıştı. Bu savaşta, ilk kez bir Asya devleti Avrupa'nın büyük emperyalist güçlerinden birini yenmişti ve bunu izleyen kargaşada Çar, Rusya'da bir yasama meclisini ve bir ölçüde meşrutiyetçiliği kabule

⁷⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s.38-39.

⁷⁹ Edmondson, **a.g.e.**, s.89-90.

⁸⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.200.

⁸¹ Petrosyan, **a.g.e.**, s.226-228.

⁸² Ergut, **a.g.e.**, s.266.

zorlanmıştı. 1905 Rus devriminden sonra⁸³ geri kalmış olmasına rağmen İran'da da devrim olmuştu. Gerçekleşen bu iki devrim Osmanlı muhalefet hareketine esin kaynağı oluşturuyordu. Doktor Nazım ve Bahattin Şakir'in Paris'e gelişi ise harekete, uygulamaya yönelik, iyi bir seviye de güç katmıştı. Ahmet Rıza iyi bir kuramcıydı; ancak uygulama yönü istenilen seviyede değildi. Buna karşın yeni gelen iki üye İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilk kez, imparatorluğun birçok yerinde ve komşu ülkelerde şubeleri bulunan ve etkin bir sekreteryası ile iletişim araçları olan sağlam bir örgütsel temel sağlamışlardı.⁸⁴

C. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

1907 öncesinde padişaha ciddi bir tehdit oluşturan herhangi bir örgüt meydana pek gözüküyordu. Ancak, Osmanlı devletinin çeşitli merkezlerinde İttihat ve Terakki'nin ideallerine bağlı olan kişilerden kurulu gruplar mevcuttu. Fakat bu gruplardan herhangi biri İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmıyordu. Bu gruplar Osmanlı imparatorluğunun değişik vilayetlerinde faaliyette bulunmaktaydı. Suriye'de Rodoslu Süleyman'ın Medeniyet-i İslamiye Cemiyeti ve Asım Bey adında birinin kurduğu Kan Cemiyeti vardı. Eşref Sencer 1903'te Hicaz'da Arap İhtilal Cemiyeti'ni kurmuştu. İhtilalci Askerler Cemiyeti'ni Ahmet Bedevi Kuleli Askeri Lisesi'nde kurdu. Daha sonra 1906 Eylül'ünde ekseriyeti Üçüncü Ordu subaylarından olan; Bursalı Tahir Naki, Edib Servet, Kazım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha beyler ile posta ve telgraf idaresi başkâtibi Mehmed Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü beyler tarafından Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu.⁸⁵

1905-1906 yılları, hareketin Ahmet Rıza önderliğindeki daha milliyetçi ve merkezîyetçi kanadı için en hayati dönemdi.⁸⁶ Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, despotik rejim ve yabancı devletlerin müdahalesiyle savaşı kendine amaç edinmişti.⁸⁷ Örgütün arkasındaki itici güç Mehmet Talat'tı. Onun örgütlenme becerisi sayesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Makedonya'da hızla yayılmıştı. Üçüncü Ordu (Makedonya) ve İkinci Ordu (Edirne) subaylarının cemiyete katılmaları önemli bir gelişmeydi. Bu katılımı Üçüncü Ordu kurmay subaylarından Binbaşı Enver başroldeydi. Selanik'teki grup Avrupa'daki gruplarla ilişkiye girmiş, düşünce bakımından Ahmet Rıza'nın grubunu kendilerine daha yakın bulmuş ve onlara katılmıştı.

⁸³ Petrosyan, a.g.e., s.229.

⁸⁴ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.133-134.

⁸⁵ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul 2010, s.41-69.

⁸⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.133-134.

⁸⁷ Petrosyan, a.g.e., s.252.

Komitedeki merkezi güç, zamanla, Selanik'teki grubun eline geçmişti.⁸⁸ Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine paramiliter etkinliğin koyduğu kurallar ile subay ve küçük memur grubunun milliyetçi, jakoben fikirleri yön verecekti.⁸⁹

1906'da kıta hizmetindeki subaylar arasında önemli bir gelişme olan devrimci hücrelerin kuruluşu başladı. Bunların biri de, aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu küçük bir subay grubu tarafından 1906 sonbaharında Şam'da kurulan 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'⁹⁰ idi. Kudüs ve Yafa'daki Beşinci Ordu subayları arasında da şubeleri açılmaktaydı.⁹¹ Şam'da kurulan bu örgütün kendisine ait bir yayın organı yoktu. Daha çok Jöntürklerin yayınları olan gazete ve broşürleri dağıtıyorlardı. Mustafa Kemal, Makedonya'da konaklanmış bulunan III. Kolordudan bazı subaylarla da ilişkiye geçti. Selanik'te Jöntürklerle kurulan bu ilişkiler daha sonrada devam ettirildi. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından önce Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti.⁹²

1908 devrimi öncesinde, Cemiyet için anlam ve önemi büyük olan iki cemiyetin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesinden sonra gerek iç gerekse de dış merkezler faaliyetlerini hızlandırdılar. Talat Bey'in liderliğini üstlendiği Selanik şubesi ordu kesimi üzerinde propagandalarını yoğunlaştırdı ve hızlı bir şekilde yeni üyeler toplamaya koyuldu. Diğer taraftan, Paris şubesi II. Abdülhamid rejimiyle mücadele eden tüm parti ve grupları birleştirecek bir kongrenin hazırlığını yapıyordu.⁹³

1907'nin Aralık ayında Ermeni Taşnak Cemiyeti Sultan Abdülhamid'e karşı güçleri birleştirmek için tekrar bir girişimde bulundu. İki hizbin liderlerinin de hazır bulunduğu kongrede Prens Sabahattin başkan seçildi. İdeolojik ve teorik farklılıklar bir tarafa bırakılarak acil bir faaliyet programı hazırlandı. Pozitivist Ahmet Rıza'nın teklifi üzerine, liberaller ve milliyetçiler halifelik ve saltanatın haklarının teyidini kabul ettiler.⁹⁴ Kongrede ayrıca şu üç amaçta anlaşma sağlanmıştı: 1- Şimdiki rejimin devrilmesi 2- Parlamentoyu topladıktan sonra temsili bir yönetimin

⁸⁸ Zürcher, a.g.e., s.133-134.

⁸⁹ Ergut, a.g.e., s.268.

⁹⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara 2001, s.86.

⁹¹ Lewis, a.g.e., s.202-203.

⁹² Petrosyan, a.g.e., s.253-254.

⁹³ Petrosyan, a.g.e., s.256.

⁹⁴ Lewis, a.g.e., s.202-204.

kurulması 3- Bu amaçlara ulaşmak için, barışçı ya da ihtilalci yolların araştırılması.⁹⁵

D. II. Meşrutiyet

1. II. Meşrutiyet Öncesi Siyasi Ortam

1908 yılına gelindiğinde İttihatçıları cesaretlendirecek birçok şey vardı. Meşrutiyet ile yönetilen uzak doğu ülkesi Japonya, istibdatla yönetilen Avrupalı bir devlet olan Rusya'yı yenmişti. Avrupa'da 9-10 Haziran 1908'de İngiliz ve Rus hükümdarlarının Reval Görüşmesi, Avrupa'nın 'Hasta Adamı'nın cenaze törenini haber veriyor gibiydi ve her derde deva görülen meşrutiyeti acilen telkin ediyordu. Askerlerin parasının da ödenmemesi onları ekonomik açıdan zor durumda bırakmaktaydı. Askerlerin bu duruma baş kaldırmaları ile bir ayaklanma, daha doğru bir ifadeyle grev dalgası Anadolu'dan Rumeli'ye yayılmaya başladı.⁹⁶ Bu durumdan yararlanmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtseverlik heyecanı ile dolu militanları, kuvvete başvurarak 1876 Anayasası'nın ilanını sağlamak ve yabancı devletlerin imparatorluğun iç işlerine müdahale etmelerini engelleme kararı verdiler.⁹⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk deklarasyonunu Reval Görüşmesi'ni protesto etmek için yabancı elçiliklere gönderdi. Bu bildirin altında Talat, Enver ve Cemal Paşaların imzası ilk defa bir araya gelmişti. Cemiyet, Makedonya'nın kurtarılmasının ancak anayasanın geri getirilmesiyle sağlanacağına inanıyordu. Temmuz ayından önce Arnavut Niyazi Bey ardından Enver Bey bir grup subay ile birlikte dağa çıktılar. Sultan Abdülhamid'in gönderdiği birliklerin yetkili subayları suikastlara kurban giderken taburlar, cemiyetin güçlerine katılıyorlardı. 20 Temmuz'da bu sefer Manastır, Serres, Üsküp, Firzovik gibi birçok şehirde halk sokaklara dökülüp mitingler gerçekleştirmeye başladı. Diğer taraftan, cemiyetin üyeleri, sarayı telgraf bombardımanına tutmaktaydı.⁹⁸ İttihatçılar, 3 Temmuz'da yayımladıkları manifestoda amaçlarının hükümeti 1876 Anayasası'na dönmeye zorlamak olduğunu açıkladılar.⁹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Mayıs'ında çalışmalarını gizli olarak sürdürmekten vazgeçip, Makedonya'daki duruma hâkim olmak amacıyla yapılan toplantıda, açığa çıkmayı düşünmeye başlamıştı.¹⁰⁰ Reval

⁹⁵ Petrosyan, a.g.e., s.261.

⁹⁶ Lewis, a.g.e., s.204.

⁹⁷ Petrosyan, a.g.e., s.298.

⁹⁸ Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İstanbul 2008, s.54-55.

⁹⁹ Hale, a.g.e., s.41.

¹⁰⁰ Ahmed, a.g.e., s.16.

görüşmelerinde İngiltere, Makedonya'ya uluslararası denetime bağlı özel bir vali atanması önerisinde bulundu. Bu, Makedonya'nın kesin ilhaki tehlikesinin ortaya çıkması anlamını taşıyordu, dolayısıyla durum çok ciddi bir politik sorun olmaya başladı.¹⁰¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir yandan Makedonya'daki olaylar için propagandalarını sürdürüp orduda kendine taraftar toplarken bir taraftan da sultana ikna yoluyla meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeye çalışıyordu. Cemiyet, bu amaç için 30 Nisan 1908 tarihinde sultana bir mektup yolladı ve mektupta açıkça meşrutiyetin ilanını talep etti:

*'Biz zat-ı âlinizin yüksek imparatorluğunu takdir etmekteyiz. İttihat ve Terakki Komitesi, zat-ı âlilerinin yüksek saltanatına karşı hiçbir şekilde düşmanca duygular beslememektedir... 19 Mart 1877'de verdiğiniz taht nutkunda, bir kişinin ya da küçük bir zümrenin despot yönetimlerinin, kaçınılmaz olarak suiistimal sonucunu doğurduğuna değinerek bizim bu şikâyetimiz bizzat siz yüksek hükümdarımız tarafından ifade edilmişti. Komitemizin ideali, vaktiyle siz hükümdarımızın da takdir ettiğiniz ve övdüğünüz anayasanın uygulamaya geçirilmesidir... İttihat ve Terakki Komitesi, padişah ailesinin çıkarlarını, imparatorluğumuz uluslarının çıkarlarından ayrı tutmamaktadır. ...Anayasanın yürürlüğe konmasının, sizin yüksek devlet yöneticiliği haklarınıza ne maddi ne manevi en küçük bir zararı dokunmayacaktır. Tersine, imparatorluğumuza, tahtınıza bir destek olacaktır.'*¹⁰²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te, Avrupa'nın büyük devletlerine cemiyetin varlığını ve nüfuzunu açıklama kararı aldı. İttihatçılar, bir manifesto hazırlayarak büyük devletlerin konsolosluklarına gönderdiler. Terakki ve İttihat Komitesi adına yollan mektupta; cemiyetin, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm imparatorluk halklarının çıkarları için despotizme ve tiranlara karşı savaştığı belirtiliyor ve amaçlarının imparatorluk halklarının hak ve çıkarlarının sağlanması ile 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesi olduğunu iddia ediliyordu.¹⁰³ Ancak Avrupa'nın büyük devletlerinden cevap gelmedi. Cemiyetin her şeye karşın eyleme geçmeye kararlı olduğu, Temmuz'da başlayan isyanı yönetecek hale gelmiş olmasından anlaşıldı.¹⁰⁴ Birçok subay sultana karşı isyan edip birliklerini de yanlarına alarak dağa çıktı. 3 Temmuz'da Resne'de Niyazi Bey, dört gün sonra Tikveş'te Enver Bey ve 20 Temmuz'da Ohri'de Eyüp Sabri Bey isyanı

¹⁰¹ Petrosyan, **a.g.e.**, s.298.

¹⁰² Petrosyan, **a.g.e.**, s.301-302.

¹⁰³ Petrosyan, **a.g.e.**, s.313.

¹⁰⁴ Feroz Ahmed, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul 2007, s.15-21.

başlattılar.¹⁰⁵ İsyanın sebebi şöyle açıklanıyordu: “*Son yıllarda anavatanımızda sürmekte olan haksızlıklar ve eşitsizliklerle savaşmak ve hükümeti 1876 Anayasası’nı geri getirmeye zorlamak*”.¹⁰⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu amacına da 1908’de kansız bir hareketle ulaştı ve anayasayı yeniden ilan ettirip sultana meclisi açtırdı.¹⁰⁷

Türkiye’de anayasal bir devrime yol açan II. Meşrutiyet’in çeşitli ve karmaşık sebeplerinin olduğunu belirten Feroz Ahmed, bu önemli olayın nedenleri şöyle sıralıyor: “*İktidar, Osmanlı siyasetine ilişkin belli başlı kararları alan ve saray çevresinde kümelenmiş küçük bir grubun tekelindeydi; ancak sadrazam ve nazırlar keyfi olarak değiştirilebildikleri için, bu durum, istikrar ve süreklilik anlamına gelmiyordu... Entrika, hile ve rüşvetin kol gezmesi, yönetimin etkisizliği ve istikrarın kesin yokluğu gibi apaçık kusurların dışında bu sisteme yöneltilen esas eleştiri, siyasal yaşam-teorik olarak bile- ancak çok küçük bir azınlığın katılmasına fırsat tanımasıydı... Gerçekten sistemin muhalifleri yavaş yavaş Saray’a karşı birleşti; buhran patlak verdiğinde, Sultan, kendisini tecrit ve herhangi bir yabancı güçten, yardım ve destek istemeyecek bir durumda buldu.*”¹⁰⁸

1. II. Meşrutiyet’in İlan Edilmesi

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, kansız bir hareketle Sultan Abdülhamid’i meşrutiyeti ilan etmeye zorladı. Cemiyet, Fransız Devrimi’nin sloganları olan, özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi simgesel kavramları yüksek sesle dillendirip zora dayalı despotik rejim yerine anayasal meşrutiyetin yerleştirilmesi gerektiğini bildiriyordu.¹⁰⁹ Gelişen olaylardan dolayı Kanun-i Esasi’yi yürürlüğe koyan Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyeti ilan etti.¹¹⁰ Meşrutiyetin ilanı, halen sansür altında olan gazetelerde sıradan resmi bir ilan gibi çıktı. Bu haberin halka ulaşması için İstanbul’daki özgürlükçülerin özel bir çaba harcaması gerekti.¹¹¹

Osmanlı Devleti’nde 1908 II. Meşrutiyet’e kadar olan süreçte açık bir çoğulculuk yoktu. Yakın tarihimizde “II. Meşrutiyet” olarak adlandırılan bu dönem, ülkenin demokratik gelişmesinde önemli adımların atıldığı, hürriyet sloganıyla güçlendirilmiş meşrutiyetçi bir anlayışın hâkim olduğu çok partili

¹⁰⁵ Zürcher, a.g.e., s.74.

¹⁰⁶ Ahmed, a.g.e., s.15-21.

¹⁰⁷ Mustafa Aksakal, **The Ottoman Road to War in 1914; The Ottoman Empire and The First World War**, New York 2008, s.9.

¹⁰⁸ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, İstanbul 2009, s.7.

¹⁰⁹ Jay Winter, **America and Armenian Genocide of 1915**, Cambridge University Press, New York 2003, s.52.

¹¹⁰ Ahmad, a.g.e., s.29.

¹¹¹ Akşin, a.g.e., s.183.

rejimin de başlangıç zamanıdır. Kanun-i Esasi'de 1909'da yapılan tadilatla kamu özgürlüklerinin yelpazesi genişletilmiş, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri tanınmıştı. Diğer bir ifadeyle, II. Meşrutiyet, senelerdir çekilen dertlerin sonu, özlemlerin, umutların başlangıcı idi. Ne var ki, hukuk metinleri üzerinde yapılan değişiklikler hem istibdadı yok etmemiş hem de gerçek manada hürriyetçi bir rejimin oluşmasına tam anlamıyla yol açmamıştır.¹¹²

Bernard Lewis, II. Meşrutiyet'i değerlendirirken II. Abdülhamid dönemini zorbalığın hüküm sürdüğü bir zaman dilimi olarak tanımlamakta ve şunları söylemektedir:

“Abdülhamid istibdadının uzun gecesi bitmiş, hürriyet şafağı sökmüştü. Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş, seçimlerin yapılması emredilmişti. Türkler ve Ermeniler sokaklarda kucaklaşıyordu; hürriyet ve kardeşlik çağı gelmişti. O zaman yazıları, şüpheli Avrupa basınında bile yankısını bulan adeta çılgın bir sevinci yansıtıyordu.”¹¹³

İlber Ortaylı ise II. Meşrutiyeti Türkiye tarihi için altın sayfalarından biri olarak görmek gerektiğini belirttikten sonra şunları eklemektedir:

“1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların başında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğuşu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır. 1908'den sonra İstanbul'da ve diğer vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı. II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilköğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmektedir. Darülfünun'un, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olaydır.”¹¹⁴

O zamana kadar içeri tıkmış olan toplum, şehir ve kentlerde ardına kadar dışarı çıkıp meşrutiyeti kutluyordu. Gazete ve dergilerin üzerinde uygulanan sansür yeni anayasadan hemen sonra kaldırıldı. İmparatorluktaki bütün toplulukların görüşlerini rahatça ve geniş bir özgürlük içinde ifade edebilmelerinin önü açıldı. Müslümanlar, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler

¹¹² Tunaya, a.g.e., s.34-35.

¹¹³ Lewis, a.g.e., s.202-204.

¹¹⁴ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 2010, s.64.

ve tabii ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sempatzanları sokaklarda gösteri yapıyor, özgürlüklerin keyfini çıkarıyorlardı. Ülkenin uzak bölgelerine gönderilen sürgünler, oluşan özgürlük ortamından yararlanarak yeni politik arayışlar için ülkeye dönmeye başladılar.¹¹⁵

Osmanlı imparatorluğu yeniden meşruti bir yönetime kavuşuyordu. Sultan Abdülhamid zoraki bir meşruti kralı oynuyordu. II. Abdülhamid'in meşrutiyetten sonra tahta bir yıl kalması muhalefeti rahatsız etmeye başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili şüpheler uyandırmaya neden olmuştu. Sultanı tahtan indirmek bütün muhalefetin ortak arzusuydu.¹¹⁶ Ancak cemiyet şaşılacak bir biçimde yıllardır büyük çabalar harcayarak karşı koymuş olduğu iktidarı denetimi altına almıyor ve yermiş olduğu padişahı tahttan indirmiyordu. Ne var ki cemiyetin II. Abdülhamid'i tahtan indirememesinin temel sebebi padişahın kamuoyunu yönlendirerek yanına alması ve cemiyetin 1908'de kendisini yeterince güçlü hissetmemesiydi.¹¹⁷ Bununla beraber cemiyet, gerçek anlamda memleketin temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa da sahip değildi.¹¹⁸

3. İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Muhalefetin Gelişmesi

Yönetici sınıftan gelen Genç Osmanlılar, devleti yönetme hakkını elde edebilseler, imparatorluğu düzlüğe çıkarabileceklerine inanıyorlardı. Onlardan sonraki kuşak olan İttihatçılar ise, kendilerini devleti yönetecek kadar yetenekli görmüyorlardı. Bundan dolayı, yüksek idari makamları ele geçirmeyi ilk zamanlarda düşünmediler.¹¹⁹ Geleneksel bir toplum olan Osmanlıda gençlerin başa geçmesi de ayrıca yadırganıyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetin ilanından sonra hükümeti kurmadı. Talat Bey ve Cavit Bey gibi birkaç kişi nazır olabildilerse de 1913'e kadar sadrazamlardan hiçbiri cemiyetin üyelerinden seçilmedi.¹²⁰

Cemiyet, iktidarı görünüşte Sait Paşa Hükümeti'ne bırakmış gözüküyordu. Bu arada gerekli gördüğü zamanlarda siyaset işlerine müdahale ederek, yeni elde edilen meşruti özgürlüğü korumanın beççiliğini de üstlenmişti.¹²¹ Ancak iktidara sahip olmak meselesi zamanla saray, Babiâli ve cemiyeti karşı karşıya getirmekteydi. Bu üç taraf, Harbiye ve Bahriye nazırlarının kimin tarafından atanacağını görüşmek üzere bir araya

¹¹⁵ Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey*, London 1993, s.31.

¹¹⁶ Ramsour, *a.g.e.*, s.71-72.

¹¹⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s.141.

¹¹⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, İstanbul 2010, s.111-112.

¹¹⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.34.

¹²⁰ Akşin, *a.g.e.*, s.27.

¹²¹ Zürcher, *a.g.e.*, s.141.

geldiklerinde ilk tartışma gün yüzüne çıkıyordu. Konu önemliydi. Çünkü Bahriye ve Harbiye nazırlarını atayacak kimse, aynı zamanda silahlı kuvvetleri denetim altında tutabilecekti. Sait Paşa ve Memduh Paşa eski rejimin yozlaşmış memurlarının kaçmalarına göz yumdukları için cemiyetin kuşkuyla baktıkları kişilerdi. Gelen şiddetli muhalefete direnmek istemeyen Sait Paşa kendisinin istifa etmesi gerektiğine karar verdi. Paşa, 5 Ağustos'ta istifasını verdi ve 6 Ağustos'ta sadrazam olarak atanan Kamil Paşa'ya kabineyi kurma görevini devretti. Cemiyet ve Babîâli'nin bu işbirliğiyle sarayın dizginleri eline alması engelleniyordu. Cemiyet, iktidarı Babîâli'ye bırakıp imparatorluğun yönetiminde görev almadan meşrutiyetin bekçisi rolünü oynamayı sürdürüyordu.¹²² Ama İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda değil de denilemezdi; çünkü hükümete “*şunu yapma bunu yap*” türünden emir ve talimat verebiliyordu.¹²³

E. 31 Mart Olayı

İttihat ve Terakki Cemiyeti hâkimiyetini kurmaya çalışırken, değişik çevrelerden çok ciddi tepki sesleri yükseliyordu. Dışarıdaki gelişmeler içteki durumu da ciddi bir şekilde etkiliyordu. Ekim 1908'de Yunanlılar Girit'i topraklarına katmış, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş Bulgaristan¹²⁴ bağımsızlığını ilan etmişti. Bu değişikliklerden hiçbiri Osmanlılar için gerçek anlamda toprak kaybı anlamına gelmiyordu; çünkü yıllardır bu üç yer de sadece ismen imparatorluğun parçasıydı. Ancak, yine de içinde bulunulan durum cemiyetin iç kamuoyundaki konumunu iyiden iyiye zayıflatıyordu.¹²⁵ İstanbul'da çatışmalar ve cemiyetle yaşanan ihtilaflar herkesin dikkatini çekecek kadar parlamaktaydı.¹²⁶

Babîâli, Kamil Paşa Hükümetinde, Balkanlarda gelişen olaylara karşı ılımlı bir politika benimsemişti. Ancak bu dış karışıklıkların ülkenin iç durumuna etkisi giderek artıyordu. Balkanlardaki gelişmeler, memnun olmayanlara yeni kurulan rejime saldırmak için fırsat oluşturuyordu.¹²⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sert muhalefetiyle tanınan Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi de Balkanlardaki olaylara eklenince muhalefet çok büyük bir tepki gösterdi. Hasan Fehmi'nin cenazesi muhalefet tarafından büyük bir kitle gösterisine dönüştürüldü.¹²⁸

¹²² Ahmad, a.g.e., s.36-37.

¹²³ Akşin, a.g.e., s.27.

¹²⁴ Dündar, a.g.e., s.55.

¹²⁵ Hale, a.g.e., 1996, s.44.

¹²⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, İstanbul 2009, s.54.

¹²⁷ Ahmed, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.43.

¹²⁸ Akşin, a.g.e., s.29.

İlk tepki dinsel bir biçimde ortaya çıktı; bu beklenen bir gelişmeydi. ‘Kör Ali’ diye tanınan Hoca Ali’nin liderlik ettiği bir kalabalık Saray’a kadar yürüdü.¹²⁹ Kalabalık ilk büyük mitingi Ayasofya Camii’nin avlusunda yaptı. Peygamberin doğum gününü de orada kutlayarak desteğin daha geniş olmasını amaçlıyordu.¹³⁰ Padişahla görüşme isteğini ileten kalabalık, Sultan Abdülhamid görüldüğünde kendisinden; meşrutiyetin kaldırılmasını, şeriatın geri getirilmesini, sultanın yeniden ümmetin başına geçmesini, meyhanelerin kapatılmasını, fotoğraf çekiminin yasaklanmasını ve Müslüman kadınların sokaklarda dolaşmasına son verilmesini istediler.¹³¹ Bu arada Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza’nın istifasını ve Kamil Paşa’nın sadrazam, Nazım Paşa’nın Harbiye nazırı, İsmail Kemal’in Mebusan Meclisi reisi olmasını da istiyorlardı.¹³² Aynı zamanda başka taraflardan da tepkiler yükseliyordu. Ayasofya Meydanı’na, şeyhülislamla alay eden ve gerçek Müslümanları, kendilerine emanet edilen şeyhülislamı öldürmeye çağıran pankartlar koyulmuştu. Benzer biçimde, meşrutiyet öncesi dönemin tanınmış kişilerinden biri olan Mizan Dergisi başyazarı Murat Bey, Nazif Sururi ve eski bir şeyhülislamın oğlu Cemil Molla ile birleşerek meşrutiyet aleyhtarı bir grup kurdu. Babiâli bunu öğrendi ve Murat Bey tutuklanarak sürüldü. Aynı şekilde taraftarları da hapse mahkûm edildi.¹³³

Derviş Vahdeti ve arkadaşları tarafından kurulan İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti ve yayın organı olan Volkan Gazetesi de, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde faaliyet gösteriyordu. İttihat ve Terakki’nin ordu içinde kendisine karşı olan, milletini, dinini ve vatanını seven subayları, orduda gençleştirme bahanesiyle tasfiye etmesi, orduda huzursuzluklara yol açmıştı. İttihat ve Terakki’nin padişaha ve hilafet makamına karşı olan sevimsiz hareketleri de Müslüman ahalide nefret uyandırıyorlardı.¹³⁴

Yeni rejime karşı ilk tepki 13 Nisan 1909’da (Hicri takvime göre 31 Mart) patlak verdi. Olayın başrolünde Derviş Vahdeti yer alıyordu.¹³⁵ Sonraki onbir gün içinde isyancılar başkenti denetim altına almaya başladılar. Gazete büroları ve karargâhlar yağmalanırken, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri kaçmak zorunda kaldı. Sokaklarda mektepli subaylara saldırıldı ve birkaçı öldürüldü.¹³⁶ İstanbul’daki Birinci Ordu’nun çoğu

¹²⁹ Sorgun, **a.g.e.**, s.213.

¹³⁰ Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, **History of Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge, 1977, s.280.

¹³¹ Ahmed, **a.g.e.**, s.43-44.

¹³² Akşin, **a.g.e.**, s.29.

¹³³ Ahmed, **a.g.e.**, s.43-44.

¹³⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.145.

¹³⁵ Shaw & Ezel **a.g.e.**, s.280.

¹³⁶ Hale, **a.g.e.**, s.45.

Arnavut olan askerlerinin de katılımıyla sivil olan ayaklanma askeri bir renk aldı. Bu bunalım durumunda hükümet çaresizlik içinde çırpınıyordu. Sultan olaylara tepkisiz kalmadı ve sadrazam değişikliğine gitti. Ayrıca, şeriatın korunacağını ve onu savunmak için ayaklanmış askerlerin affedileceğini açıkladı. Bütün valilere, 15 Nisan'da, şeriatın korunması gerekliliği noktasında bir genelge gönderildi. Ahmet Rıza, devrimden beri bulunduğu başkanlık koltuğundan düşürülüp yerine İsmail Kemal getirildi.¹³⁷ Bu durum üzerine İstanbul'daki teşkilat durumu Edirne'deki 2. Orduya bildirdi. Edirne'deki ordunun genç zabitanları, durumu şifre ile 3. Ordu karargâhına bir şekilde ulaştırdı. 3. Ordu hemen hazırlıklara başladı ve İstanbul üzerine yürümeye hazır hale getirildi.¹³⁸

F. Hareket Ordusu'nun 31 Mart Olayına El Koyması

Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında hazırlanan 'Hareket Ordusu' İstanbul'un üzerine yürüdü ve böylece karşı devrim gecikmeden başladı. Paşanın kurmay subayı Mustafa Kemal¹³⁹ idi. 23 Nisan'da başkente ulaşan ordu, ertesi gün isyancılarla yaşanan birkaç çarpışmadan sonra şehrin kontrolünü yeniden ele geçirdi.¹⁴⁰ İsyanın elebaşları yakalanıp bir araya getirildi ve yaklaşık otuz kadarı orta yerde idam edildi. II. Abdülhamid sürgüne gönderildi. 27 Nisan'da parlamento, Selanik'e sürgüne gönderilen sultanın yerine kardeşi şehzade Reşat'ı sultan olarak onayladı.¹⁴¹

II. Meşrutiyete karşı gerçekleştirilen bu isyana ülkenin dört bir tarafından tepkiler geldiğini söyleyen Kemal Karpat, devamında şöyle demektedir:

*"İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahrar ve Taşnak Partileri, Mülkiye, Rum, Çerkes, Kürt cemiyetleri gibi birçok cemiyet ve kulüp 'hâkimiyet-i milliye'yi, hürriyeti ve meclisin serbest çalışmasını öneren önemli bir bildiri yayımlamışlardı, 17 Nisan 1909 de. Aynı zamanda, Erzurum gibi birçok yerde Ermeniler ve Müslümanlar bir araya gelerek Meşrutiyet'in ayakta kalmasını savunmuşlardı."*¹⁴²

1909'da rejime karşı gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan 31 Mart Olayı ve dışarıdaki sorunlar İttihat ve Terakki yönetiminin otoriter karakterinin giderek artmasına neden teşkil etti. Cemiyetin üç üyesi Enver, Talat ve Cavit Bey'ler nazırlıklara gelerek oldukça otoriter bir hale

¹³⁷ Lewis, a.g.e., s.214-215.

¹³⁸ Sorgun, a.g.e., s.213-214.

¹³⁹ İnönü, a.g.e., s.56.

¹⁴⁰ Lewis, a.g.e., s.215.

¹⁴¹ Hale, a.g.e., s.45.

¹⁴² Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, s.116.

geldiler.¹⁴³ Mahmut Şevket Paşa etkinliğini sürdürebildiği sürece ve kendisine yakın olan meclisteki bazı ittihatçılardan destek alarak 1912'ye kadar mebusların nazır olmalarını, dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tam iktidar olmasını engelledi. Cemiyet, kabineye ancak birkaç nazır sokabiliyor ve dolayısıyla tam iktidar olamıyordu.¹⁴⁴ Asıl güç mücadelesi çoğu zaman orduyu temsil eden Mahmut Şevket Paşa ile cemiyet arasında meydana gelmekteydi. Bu mücadelelerde çoğu zaman paşa baskın geliyordu.¹⁴⁵

G. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tam İktidar Olmak İstemesi

31 Mart olayından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisine sahip, kendi değerlerini belirli ilkeler şeklinde uygulayan ve bu uygulamada devleti araç olarak kullanan, ülke genelinde etkin bir örgüt olmuştu.¹⁴⁶ Yine de cemiyet olaydan fena halde sarsılıp etkilenmişti. 31 Mart Olayı, meşrutiyet rejiminin ve cemiyetin taraftarı olduğu şekliyle modernleşme politikalarının, zayıf ve dayanaksız olduğunu ortaya koymuştu.¹⁴⁷ 31 Mart Olayı'nın en dolaysız sonucu İstanbul'da Mart 1911'e kadar süren sıkıyönetimin ilanıydı.¹⁴⁸

1909-1911 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti önce yüksek rütbeli subaylar ve yüksek mevkideki devlet adamları yoluyla, daha sonra da hükümet içindeki ve arkasındaki kendilerini destekleyenlerin aracılığıyla, devletin etkin kontrolünde hâkim siyasal kuvvet haline geldi. Ancak egemenliklerine karşı sesler de yükseliyordu. Politik ya da kişisel sebeplerden ötürü hâkim gruptan ayrılan fırkalar, cemiyet örgütünün dışında olduğu kadar içinde de ortaya çıktı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin egemenliği, 1911'de önemli bir tehditle karşı karşıya kalmakla birlikte, ciddi olarak sarsılmadı.¹⁴⁹

1909 ile 1914 arası dönemde, liberallerle ittihatçılar arasında, ordunun yüksek komutasında ve muhalif etnik gruplar arasındaki iktidar savaşı, dokuz hükümet değişikliği ve üç dış savaşla daha karmaşık bir mücadele halini ortaya koyuyordu.¹⁵⁰ Muhalefetin ilk belirtileri II. Meşrutiyet'in hemen ardında oluşan mecliste çıkmaya başlamakla beraber bundan sonra ki

¹⁴³ Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul 2010, s.396.

¹⁴⁴ Akşin, *a.g.e.*, s.34

¹⁴⁵ Shaw, *a.g.e.*, s.283.

¹⁴⁶ Karpat, *a.g.e.*, s.118.

¹⁴⁷ Zürcher, *a.g.e.*, s.148.

¹⁴⁸ Hale, *a.g.e.*, s.46.

¹⁴⁹ Lewis, *a.g.e.*, s.219.

¹⁵⁰ Hale, *a.g.e.*, s.47.

bunalımlar ve başarısız ayaklanmadan sonra konan ve uzatılan sıkıyönetim, çok etkin herhangi bir demokratik muhalefetin gelişmesini ciddi bir şekilde önledi. Ancak 1911'e gelindiğinde ittihatçılar arasındaki saflaşmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Ayrıca, 1909'dan beri fiilen gölgede kalmış olan liberaller güçlenmeye başlıyordu.¹⁵¹

1.Cemiyete Karşı Muhalefetin Güçlenmesi

1910'da Ahali Fırkası mecliste kendi grubunu kurdu. Bu parti, ideolojik ya da kişisel nedenlerden ötürü cemiyetten hoşnut olmayan¹⁵² mebuslar tarafından kurulmuştu. Arkasında, farklı etnik gruplar ile politikadan men edilmiş partilerin faal üyeleri olan Âdem-i Merkezîyetçiler bir araya gelerek Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'yi kurdular. Ayrıca İsmail Kemal'in başkanlığını yaptığı, Arap ve Arnavut bölgelerinin temsilcilerinin de içinde olduğu Mutedil Liberaller Grubu vardı. Muhalefette yer alan bu grupların hepsi 1911'de bir araya gelerek İsmail Hakkı Paşa, Damat Ferit Paşa ve Rıza Nur'un öncülük ettiği Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdular. Bunlar dışında iki radikal grup daha vardı: İsveç büyükelçiliği görevini yürüten Şerif Paşa'nın öncülük ettiği İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve İştirak gazetesinde yazar olan Hüseyin Hilmi'nin öncülük ettiği Osmanlı Sosyalist Fırkası.¹⁵³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurucularının çoğunun parlamento üyesi olmaları, partiye hemen mecliste grup kurma ve muhalefet etme olanağı sunmaktaydı.¹⁵⁴

İttihatçılar, meşrutiyet ilkelerine inanmakla beraber, görüş birliğinin ve meşruti bir dengenin sağlanması noktasında gerekli bağımsız fırkalara ısrarla fırsat vermemeleri yüzünden, meşrutiyetin temelini zayıflatmaktaydılar.¹⁵⁵ Cemiyet'in izlediği politikaları şiddetli bir şekilde eleştiren Miralay Sadık ve Abdülaziz Bey cemiyetten ayrılarak 'Hizbi Cedid' adlı grubu kurdular. İttihatçı saflarında ilk ciddi ayrılık olarak adlandırılabilir olan bu hareket, 1911'deki olayların gidişatına gösterilen tepkinin sonucuydu.¹⁵⁶ Parti içinde destek bulmaya başlayan grup 23 Nisan'da on maddelik bir bildiri yayınladı. Maddelerin çoğu demokratik ve meşruti usullere daha çok uyulması ve benzer ıslahatlarla ilgiliydi. Bununla beraber bazı maddeler de başka bir düşünüş çizgisini işaret ediyordu. Altıncı madde şöyle idi: '*Ahlak ve adab-ı*

¹⁵¹ Hale, a.g.e., s.47.

¹⁵² Ahmad, a.g.e., s.107.

¹⁵³ Shaw, a.g.e., s.283.

¹⁵⁴ Lewis, a.g.e., s.220.

¹⁵⁵ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.196.

¹⁵⁶ Lewis, a.g.e., s.219.

*umumiye-i diniye ve milliyenin muhafazasıyla beraber Garbın terakkiyat ve tekemülât-ı medeniyesinin Memalik-i Osmaniye’de inkişafını arar.*¹⁵⁷

İttihat ve Terakkinin içeride uyguladığı partizan, baskıcı ve dışarıda uyguladığı tavizci politika sebebiyle muhalefet gittikçe güçleniyordu. 21 Kasım 1911’de bütün muhalefet gruplarının ve fırkalarının bir araya gelmesiyle kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, yirmi gün sonra girdiği İstanbul’daki mebus seçiminde başarı göstermesi, İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefetin ciddi bir şekilde güçlendiğini ortaya koyuyordu.¹⁵⁸

1912 baharında İtalyanlar, bazı Osmanlı adalarını işgal ederek, Beyrut, İzmir gibi limanları bombardımana tuttu. Hatta boğazlara saldırarak savaşın temposunu gittikçe artırıyorlardı.¹⁵⁹ Mayıs’ta ise Arnavutlar, büyük ölçüde topraklarının Sırbistan ve Yunanistan tarafından ilhakının önüne geçmek için¹⁶⁰ birleşik, bağımsız ve Arnavutlar tarafından yönetilen bir Arnavutluk için isyan ettiler.¹⁶¹ İçine düşülen durum sebebiyle Meclis-i Mebusan feshedilerek tekrar seçime gitme kararı alındı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kudretli yöneticilerinin öncülük ettiği olağanüstü rejim 1912 seçimlerini, ‘Sopalı Seçim’¹⁶² olarak adlandırılabilir bir demokrasi gösterisi durumuna getirdiler. Seçimleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir farkla kazandı. 284 mebusun yalnızca küçük bir grubunu¹⁶³ muhalefet oluşturuyordu. Mecliste çoğunluğu elde eden ittihatçılar, hükümete kendi adamlarını getirmek için baskıyı gün geçtikçe artırıyorlardı.¹⁶⁴

2.Muhalefetin İktidara Gelməsi

1912 Mayıs ve Haziran aylarında, muhalefetin desteğiyle, ordu içinde İttihat ve Terakki’ye karşı olan subaylar tarafından İstanbul’da Halaskaran-ı Zabitan Grubu kuruldu. Amaçları, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni iktidardan uzaklaştırmak ve yasal hükümeti geri getirmektir.¹⁶⁵ Bu grup, hükümete gizli tehdit ve baskılar yapınca 16 Temmuz 1912’de Said Paşa sadrazamlıktan istifa etti. Bu sırada meydana gelen bazı iç ve dış hadiseler yüzünden yıpranan ve güçten düşen İttihat ve Terakki iktidara talip olmayınca, 21

¹⁵⁷ Lewis, a.g.e., s.221-222.

¹⁵⁸ Zürcher, a.g.e., s.152-153.

¹⁵⁹ Ahmad, a.g.e., s.126-127.

¹⁶⁰ Kemal H. Karpat, **İslam’ın Siyasallaşması**, İstanbul 2005, s.685.

¹⁶¹ Shaw, a.g.e., s.288.

¹⁶² Ergut, a.g.e., s.281.

¹⁶³ Ahmad, a.g.e., s.132.

¹⁶⁴ Zürcher, a.g.e., s.153.

¹⁶⁵ Ahmad, a.g.e., s.134.

Temmuz'da partiler üstü görünümde olan "Büyük Kabine" hükümeti kuruldu.¹⁶⁶

Sultan Reşat, Sait Paşa'nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya hükümeti kurma görevini verdi. Ahmet Paşa, partiler üstü bir kabine kurmaya karar verdi ve kabinesine daha önce vezirlik yapmış Kamil Paşa, Damat Ferit ve Hüseyin Hilmi gibi deneyimli siyasetçileri alarak mevcut krizin üstesinden gelmeye çalıştı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, her ne kadar hükümetin dışında kalmışsa da halen parlamentoyu kontrol edebiliyordu.¹⁶⁷ Fakat 24 Temmuz'da tekrar harekete geçen Halaskaran-ı Zabitan Grubu, meclisin dağıtılması ve seçimlerin yeniden yapılması için bastırıyordu.¹⁶⁸ Kabine, meclisin dağıtılmasıyla ilgili gelen tepkilere karşı sessiz kalmadı ve meclisi dağıttı. Sonraki aylarda ülke içinde önde gelen ittihatçılar hükümetin zulmüne uğradı; birçoğu sürgüne gönderildi, diğerleri de ya yer altına indi ya da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.¹⁶⁹

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidarı Tamamen Ele Geçirmesi

I. Balkan Savaşı

2 Ekim 1912'de Balkan Devletleri Osmanlı'ya ültimatom verdi. Hükümet o aralar tamamen İtalyanlarla devam eden savaşla meşguldü.¹⁷⁰ 23 Eylül 1911 tarihinde büyük devletlerin onayını almış olan İtalya önce Osmanlı devletine nota vermiş ve hemen arkasında 29 Eylül'de savaş ilan etmişti. Durumun kötüye gitmesi üzerine İttihatçı subaylar gönüllü olarak, halkı örgütlemek için Libya'ya gitmişlerdi. Bu subaylar arasında Enver Paşa, Mustafa Kemal ve Fethi Bey de vardı.¹⁷¹ Ancak, Balkan devletlerinin sıkıştırmasıyla, 17 Ekim'de aceleyle İtalya ile barış imzalandı.¹⁷²

30 Eylül'de Balkan devletleri, 13 Ekim'de ise Osmanlı imparatorluğu seferberlik ilan ettiler. 13 Ekim'de müttefikler, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ taleplerini Osmanlı'ya sundular. Bu talepler şunlardı:

1) Vilayetler özerk olmalı ve başlarında ya Belçikalı ya da İsviçreli valiler olmalıdır.

2) Hıristiyanlar askerliği kendi vilayetlerinde yapmalıdır.

¹⁶⁶ Zürcher, a.g.e., s.153.

¹⁶⁷ Shaw, a.g.e., s.291.

¹⁶⁸ Ahmad, a.g.e., s.138.

¹⁶⁹ Ahmad, a.g.e., s.138.

¹⁷⁰ Lewis, a.g.e., s.224.

¹⁷¹ Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, s.71-72.

¹⁷² Lewis, a.g.e., s.224.

3) Yerel yasama meclisleri kurulmalıdır

4) Büyük devletlerle beraber Balkan devletleri de ıslahatların gözetimine katılmalıdır.

5) Islahatlar 6 ay içinde yürürlüğe konulmalı ve Osmanlı seferberliği tek taraflı olarak hemen iptal ettirmelidir.

Bu olay ve ortaya çıkan taleplere karşı Osmanlı kamuoyunda ateşli bir ulusçuluk rüzgârları esmeye başladı. Hükümet bu talepleri karşılayamazdı ki Balkan devletlerinin de böyle bir beklentisi gözüküyordu. 17 Ekim'de Balkan devletleri, Osmanlıya savaş ilan ettiler. İki hafta içerisinde yapılan savaşlar neticesinde müttefikleriyle beraber Bulgar ordusu, İstanbul'un savunma hattı olan Çatalca'ya kadar geldi. Kale kentleri olan Yanya, İşkodra, Edirne şehirlerini kuşatma altına aldılar. Durumun ciddiyetini gören Osmanlı, büyük devletlerin araya girmeyeceğini anlayınca, doğrudan Bulgar kralına başvurdu. Bulgarlar, 3 Aralık'ta Londra'da bir barış konferansının toplanmasını kabul ettiler. Balkan devletleri Tekirdağ'ın doğusu ile Midye'nin doğusu arasındaki bir çizginin doğusu ve Gelibolu yarımadasının dışında bütün Rumeli ve Ege adalarının kendilerine bırakılmasını talep ettiler. Büyük devletlerin de desteğini arkasına almış olan Balkan devletlerinin bu talebi karşısında hükümet 22 Ocak'ta sarayda toplanan bir şurada barışa karar verdi. Bu verilen karar, Edirne'nin gözden çıkarılması demektir.¹⁷³

Halaskaran-ı Zabitan, o sırada savaşa yoğunlaşmıştı. İktidardan uzaklaştırılan ancak pes etmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti ise iktidara yeniden gelmeye hazırlanıyordu. Baştaki Kamil Paşa Hükümeti halkın pek çoğuna zayıf ve yeteneksiz görünüyordu. Balkan orduları İstanbul surlarına yaklaşınca cemiyet hazırladığı planları devreye sokmaya başladı.¹⁷⁴ Cemiyetin Enver ve Talat Paşa yönetimindeki kilit kadrosu, hükümeti tamamıyla iç sebeplerden ötürü devirmeye, muhtemelen daha 1912 yılı sonlarında karar vermişti. Kasım ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski düşmanı Kamil Paşa sadrazam olarak yönetime geçince, hükümetin ittihatçılar üzerindeki baskısı daha da arttı ve komitenin varlığını sürdürmesi tehlikeye girmekteydi.¹⁷⁵

23 Ocak günü, kabinenin Edirne'nin Bulgarlara verilmesi teklifini düşünmekte olduğunun duyulmasıyla ittihatçılar Babıâli'ye baskın yapmaya

¹⁷³ Akşin, a.g.e., s.75-77.

¹⁷⁴ Lewis, a.g.e., s.224.

¹⁷⁵ Zürcher, a.g.e., s.153-164.

karar verdiler.¹⁷⁶ İttihatçılar, Edirne için büyük bir kalabalık toplayarak Babiâli'ye doğru yürüyüşe geçti. Babiâli'ye girişi engellemeye çalışan iki subay ve bir komiser vurularak öldürüldü. Yenilginin baş sorumlusu olarak görülen Nazım Paşa küfrederek, “*Siz beni aldattınız*” diye çıkışırken Yakup Cemil tarafından öldürüldü.¹⁷⁷ Kamil Paşa hükümetinin de aleyhinde propaganda yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti, normal yollardan iktidara gelemeyeceğini anlayınca hükümete karşı kanlı bir baskın düzenleyerek iktidara el koydu. Sadrazam Kamil Paşanın zorla istifa ettirilmesiyle İttihatçılara yakın duran Mahmud Şevket Paşa sadarete getirildi.¹⁷⁸ Paşa, ayrıca, Harbiye Nazırlığını da üstlendi. Hacı Adil Dâhiliye nazırı, Sait Halim Hariciye, Ahmet İzzet Paşa başkumandan vekili, Cemal Paşa İstanbul muhafızı oldu.¹⁷⁹

Diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti için, önceki hükümetin Edirne'den kesin olarak vazgeçmiş olduğunu düşünmekle yanlışlık yapıp yapmadığı önemli değildi. Çünkü onlar hükümeti devirmeye çoktan karar vermişlerdi. Cemiyetin içindeki Talat Bey ve taraftarları, Edirne'nin kaybedilmesi ve sorumluluğun ittihatchılara yüklenmesinden sonra iktidara gelmeyi düşündüklerini açıkça ifade etmeye başlamışlardı. O günün duygusal atmosferinde siyaseten önem taşıyan Edirne sorunu ise, cemiyetin yaptığı darbeye psikolojik destek olmaktan öteye gitmiyordu. İttihatçılar, aynı zamanda Edirne'yi elde tutmanın ne kadar güç olduğunu da farkındaydılar.¹⁸⁰

30 Ocak'ta Balkan devletleri Londra Konferansı'na son verdiklerini açıkladılar. Aynı gün Babiâli, büyük devletlerden gelen notaya cevap verdi. Verilen cevapta Edirne'nin Müslüman toprağı olduğu, dolayısıyla verilemeyeceği ancak Meriç'in sağ kıyısındaki toprakların verilebileceği, adaların ise Anadolu'nun korunması açısından önemli olduğu ancak kime bırakılması gerektiği noktasında karar mercii olarak büyük devletlerin kabul edilebileceği belirtiliyordu. Bunu kabul etmeyen Bulgarlar, savaşı yeniden başlattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genç subayları, Edirne'nin kurtarılması için bir taarruz istiyorlardı. Ancak, hem Mahmut Şevket Paşa, hem de Ahmet İzzet Paşa Osmanlı ordusunun böyle bir taarruzu yapabileceğine inanmıyordu. Savaş Osmanlı aleyhine sonuçlanmış ve Edirne çok uğraşılmasına rağmen kaybedilmişti.¹⁸¹ Balkan harbi Osmanlı devletini

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., s.224.

¹⁷⁷ Akşin, a.g.e., s.76-77.

¹⁷⁸ Sorgun, a.g.e., s.341-347.

¹⁷⁹ Akşin, a.g.e., s.77.

¹⁸⁰ Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, s.150-151.

¹⁸¹ Akşin, a.g.e., s.77.

temelinden sarsmıştı. Yanya, İşkodra, Edirne ve diğer kentler birer birer düşerken, insanlarda ağır taarruzlar altında kalıyordu. Savaş sonunda Osmanlı Avrupası Edirne'ye kadar kaybedilmişti.¹⁸²

Her işte kendi bildiğine göre hareket eden Mahmud Şevket Paşa, 11 Haziran 1913'te meçhul bir şekilde öldürüldü.¹⁸³ Paşanın öldürülmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hürriyet ve demokrasinin son nüvelerini de ortadan kaldırma bahanesini verdi.¹⁸⁴ Suikast üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti birlik ve beraberlik havasını bir tarafa bıraktı.¹⁸⁵ İstanbul'da gece on buçuktan sonra sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Komployla ilgisi olanları sorguya çekmek üzere Harp Divanı kuruldu. 12 kişi idama mahkûm edildi.¹⁸⁶ Gıyaben idama mahkûm edilenler arasında Prens Sabahattin ve Kürt Şerif Paşa da vardı.¹⁸⁷ Bu suikast girişimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefete karşı baskıyı artırmak için bahane olmuştu.¹⁸⁸ Çok önemli diğer bir gelişme de, ilk kez bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesinin, Sait Halim Paşa'nın, hükümeti kurmakla görevlendirilmesiydi. Her ne kadar Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bir olmasa da onun sadarete gelmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetleme iktidarı son buluyor ve tam iktidar dönemi başlıyordu.¹⁸⁹

II. Balkan Savaşı

Balkan ülkelerinin arasındaki gerilim, I. Balkan Savaşı sonrası, hızla yükseliyordu. Savaşa katılmamış olan Romanya, Bulgarların kazandığı toprakları kendi aleyhine bir olumsuzluk olarak gördü ve bunun giderilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bulgarların toprak paylaşımından memnun olmayan Sırbistan ve Yunanistan da Bulgaristan aleyhinde bir ittifak kurdular. Bu olay İkinci Balkan Savaşı'nın başlangıcını hazırlıyordu.¹⁹⁰ Balkan devletleri, Osmanlıdan aldıkları toprakları kendi aralarında paylaşamayınca, Bulgaristan dört bir tarafından müttefiklerince saldırıya uğradı ve savaşta ağır bir yenilgiye uğratıldı.¹⁹¹

Enver Paşa, 17 Temmuz'da Çerkesköy'de *'kimsenin Türk ordularını Enez-Midya hattında durdurmaya hakkı olmadığını ve durduramayacağını; Türk hükümeti Büyük devletlere boyun eğse bile, kendisinin askerlerine*

¹⁸² Tunaya, **a.g.e.**, s.36.

¹⁸³ Sorgun, **a.g.e.**, 2001, s.354.

¹⁸⁴ Lewis, **a.g.e.**, s.224.

¹⁸⁵ Akşin, **a.g.e.**, s.79.

¹⁸⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s.161.

¹⁸⁷ Akşin, **a.g.e.**, s.80.

¹⁸⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.161.

¹⁸⁹ Akşin, **a.g.e.**, s.80.

¹⁹⁰ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.160-161.

¹⁹¹ Akşin, **a.g.e.**, s.89.

Edirne ve ötesine saldırma emri vereceğini' söylüyordu.¹⁹² Balkan devletlerinin birbirleriyle savaş durumunda olmalarını fırsat bilen Osmanlı ordusu 22 Temmuz'da Edirne ve Kırklareli'ne girdi.¹⁹³ Birlikler, 1908 Meşrutiyeti'nin beşinci yıldönümünde Edirne'yi yeniden ele geçirdi. Edirne'yi geri alan cemiyet böylece, Edirne'nin kurtarıcısı sıfatını da hak etmiş oldu.¹⁹⁴ Sonuç olarak 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Batı Trakya Bulgaristan'a bırakıldı, Edirne Osmanlı devletinde kaldı ve böylece Meriç sınır oldu.¹⁹⁵

Osmanlı devleti, 1908-1914 yılları arasında; 1911-1912 yıllarında İtalya'ya Trablusgarp Savaşı'nda, 1912-13 yıllarında ise Balkan devletlerine birinci Balkan Savaşı'nda çok toprak kaybetti. Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlıdan toprak almayı başaran Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi devletler daha sonra kendi aralarında savaşmaya başladılar. Bu durumdan yararlanan Osmanlı Edirne'yi geri almayı başardı. Ne var ki bu savaşlar sonucunda Osmanlı imparatorluğu Edirne ile başkent İstanbul arasındaki topraklar dışında Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetti. 16 yüzyılda Viyana'ya kadar uzanan Osmanlı toprakları artık İstanbul'a birkaç saatlik tren yolu ile gidilecek kadar azalmıştı.¹⁹⁶

Bernard Lewis, Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden 1918'e kadar devletin, *'trionvira'* denilen üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat, Cemal Paşalar) fiili bir askeri diktatörlükle yönetildiğini ileri sürmektedir.¹⁹⁷ Buna karşın Sina Akşin, İttihat ve Terakki Cemiyetinin içinde bir Enver-Talat çekişmesi olduğunu iddia etmekte ve şunları söylemektedir: *"Talat Merkez-i Umumi ve genel olarak İttihat ve Terakki örgütü tarafından destekleniyordu. Yani, siyasal güce sahipti. Buna karşılık Enver, orduyu elinde tutuyor ve savaş zamanı olduğu için bu durum yerini daha da sağlamlaştırıyordu. Bu iki adam birbirlerini 'yiyemeyecek' kadar güçlüydüler."*¹⁹⁸

Daha sonra iktidara gelen Talat Paşa'nın bir buçuk senelik sadaret zamanlarında memleketin durumu pek iç açıcı değildi. 1914 yılında yapılan seçimleri de kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, hiçbir mecburiyet yokken Talat, Enver ve Cemal gibi paşalarının çeşitli hülyalarıyla bir oldubittiye getirilerek Osmanlı devletini Harb-i Umumi diye bilinen Birinci Dünya Harbi'ne soktu.¹⁹⁹ 1912-13 dönemi İttihatçıların tarihinde ve Osmanlı

¹⁹² Ahmad, a.g.e., s.164.

¹⁹³ Akşin, a.g.e., s.89.

¹⁹⁴ Ahmad, a.g.e., s.150,164.

¹⁹⁵ Akşin, a.g.e., s.89.

¹⁹⁶ Donald Quarter, **The Ottoman Empire 1700-1922**, New York 2005, s.59.

¹⁹⁷ Lewis, a.g.e., s.224.

¹⁹⁸ Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s.434.

¹⁹⁹ Sorgun, a.g.e., s.41-47.

devletinin Birinci Dünya Harbi'ne girişinde önemli bir süreç oldu. 1912 seçimlerinden sonra İttihatçılar iktidar üzerindeki etkilerini yitirdiler. Ne var ki 1913'te bir darbe yaparak iktidarı yeniden ve bu kez tamamen ele geçirdiler. Bu yıllar aynı zamanda ittihatçıların milliyetçilik ideolojisine doğru kaydıkları yıllardı. İttihatçılar, Osmanlı devleti Balkanlarda yenilip Arnavutluğu kaybettikten sonra etnik Türkleri, devletin temelini oluşturan ve ayakta kalmasını sağlayacak olan çekirdek grup olarak görmeye başladılar.²⁰⁰

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç itibarıyla 19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı imparatorluğunun kötüye gidişini gören devlet adamları, mevcut durumu düzeltmek için Batılılaşma siyasetini benimseyip uygulamaya koymaya çalıştılar. İmparatorluk, bazen dış devletlerin baskısı, bazen de reform yanlısı devlet adamlarının isteğiyle reformlar geliştirip hayata geçirmeye çalıştı. Bunların başında Tanzimat dönemi politikaları ve uygulamaları gelir. Ancak, Tanzimat reform politikaları hiçbir zaman tam manasıyla halkın isteğine dayanmamıştı. Reformlar daha çok ya dış devletlerin baskısı ya da bürokratların isteğiyle gerçekleştiriliyordu. Bundan dolayı reformlara halkın desteği hiçbir zaman yüksek olmadı. Destek olmadığı gibi bu reformlara karşı giderek bir muhalefet de geliyordu. Bu muhalefetin başında Genç Osmanlılar hareketi geliyordu. Yahya Kemal, Şinasi, Ali Suavi ve Mithat Paşa gibi aydınların öncülük ettiği bu hareket, özellikle gazeteler yoluyla muhalefeti yükseltiyorlardı.

Jön Türkler, zamanın sultanına ilk resmi anayasayı 1876 yılında ilan ettirmişlerdi. Ancak bu gençlerin başarısı geçici olmuş, kendilerinin desteğiyle tahta geçen Sultan Abdülhamid çeşitli nedenler ileri sürerek 1878 yılında anayasayı rafa kaldırmıştı. II. Abdülhamid'in iktidarı tekrardan tamamıyla ele geçirmeye başlamasıyla, yeni bir muhalefetin filizleri 1889'da dört genç öğrenci tarafından atılıyordu. Yıllar içinde gelişen ve iktidarı eline geçiren bu muhalefet'in en hareketli olanı İttihat ve Terakki Cemiyetiydi. Yıllar içinde rejime karşı mücadele eden bu örgüt aynı zamanda kendi içinde de ayrılmalar yaşıyor; ancak en güçlü muhalefet olma özelliğini hep devam ettiriyordu.

1908 II. Meşrutiyet dönemi bu mücadelenin en önemli safhalarından birini oluşturuyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı faaliyetler ve geliştirdiği politikalar sayesinde Sultan Abdülhamid, 'meşrutiyet'i tekrar ilan edip seçimlere gitme kararı almak zorunda kaldı. Cemiyet, hürriyet istekleri, kanun hâkimiyetinin ön plana çıkarılması ve yeni anayasanın vaat ettiği

²⁰⁰ Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, s.140.

hakların verilmesi için mücadele ediyor ve mücadele sanki bunlarla sınırlıydı. Hatta ilk başlarda hükümet kurmayı düşünmediklerinden dolayı eski adamların birçoğunu iş başında bıraktılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, gizliliğini muhafaza ederek perde arkasında devleti subaylarla yönetmeyi, iktidar sahibi olarak yönetmeye tercih ediyordu. İktidarı ele alıp ülkeyi yönetmekten çekinmesinin sebepleri vardı. Birincisi, cemiyet gerçek anlamda yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa sahip değildi. İkincisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumun karşılaştığı sorunlara uygun çözüm sağlayacak ve kararlar alacak bilgiden, anlayıştan yoksun olmasıydı. Birincisinden daha uzun sürmesine rağmen II. Meşrutiyet dönemi de acı ve hayal kırıklığıyla sona eriyordu.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin Türkçü tarafının gittikçe ağır basmaya başlaması kuşku ve endişelere neden olmaya başladı. 1912 yılında, Osmanlı ulusçuluğu altındaki unsurları birleştiren politika zaman içinde terk edildi ve yalnızca Türklerin temsilci olma anlayışı ve ideolojisi geliştirilmeye çalışıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin kendinden sonraki döneme bıraktığı miras, bir taraftan hürriyet, yani demokrasi özlemi, diğer taraftan da sert devlet yönetimi alışkanlığı, dinin, dilin, tarihin, kültürün modern 'milli' kimliği belirlemedeki yetkinin tanıtılmasının ve rolünün devlete devredilmesiydi.

Özellikle 1908'den sonra iktidarı, alenen olmasa da, eline geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni politikalar üretmeye ve imparatorluğu içinde bulunduğu kötü durumundan kurtarmaya çalıştı. Milliyetçilik akımının yükselişte olduğu bu dönemde, cemiyet gerekli tedbirleri almak için çok çaba sarf etti. Müslüman olmayan halkların imparatorluktan ayrılmasıyla baş başa kaldıkları Müslüman halkın milliyetçilik fikriyle hemhal olmaması ve bu tehlikeli akımın bu halklar arasında kabul görmemesi için birçok reform girişiminde bulundu. 1908 yılında II. Meşrutiyet'i ilan ettirdiler, askeri ve idari çalışmaları bir arada yürütmeye özen gösterdiler. Ancak zamanın en önemli ideolojilerinden biri olan milliyetçilik akımına kapıldıkları ve bu reformların mantığına da bu anlayışlarını yansıttıklarından dolayı, bu önemli reformlar Türk olmayan halklar arasında çok fazla taban bulup gelişemedi.

Sözün özü, önleyemedikleri milliyetçilik akımına, daha sonraları, ülkenin kurtarıcısı olarak kendileri sarıldılar.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz, **The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914**, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak yayınları, İstanbul, 2009.
- Ahmad, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 1993.
- Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Akşin, Sina (ed.), **“Osmanlı Devleti 1600-1908”**, **Türkiye Tarihi**, Cilt.3, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Akşin, Sina (ed.), **“Çağdaş Türkiye 1908-1980”**, **Türkiye Tarihi**, Cilt.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.
- Aksakal, Mustafa, **The Ottoman Road to War in 1914; The Ottoman Empire and The First World War**, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Aydoğan, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918**, Ötüken, İstanbul, 2007.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Çağatay, Soner, **İslam Secularism and Nationalism in Modern Turkey; Who is Turk**, Routledge, Oxon, 2006.
- Çeliker, Fahri, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaş Politikası**, Askeri Tarih Dergisi (ATD), Sayı:4, Ankara, 1977.
- Davison, Roderic, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, New Jersey, 1963.
- Dündar, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Edmondson Ramsour, Ernest, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Etkin Yayınları, İstanbul, 2009.
- Ergut, Ferdan, **II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.
- Hale, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan günümüze**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- Hobsbawm, Eric, **Tarih Üzerine**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- İnalçık, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- İnan, Yusuf Ziya, **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramasık Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Karabekir, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karpat, Kemal, **Studies on Ottoman Social and Political History**, Brill, Boston, 2002.

- Karpat, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Timaş, İstanbul, 2010.
- Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kushner, David, **Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu**, Kesit, İstanbul, 2009.
- Kutlay, Naci, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- Lewis, Bernard, **The Emergence of Modern Turkey**, New York, Oxford University Press, 2002.
- Mardin, Şerif, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkey**, İstanbul, 2007.
- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Mutlu, Sevda, **İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası**, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:30, No:2, Sivas, 2006, s.125-147.
- Ortaylı, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- Ramsour, Ernest E. **Genç Türkler ve İttihat ve Terakki: 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi**, Etkin, İstanbul, 2009.
- Sorgun, Taylan, **İttihat ve Terakki Devlet Kavgası**, Beyaz Balina, İstanbul, 2001.
- Shaw, Stanford J. & Shaw, Ezel Kural, **History of Ottoman Empire and Modern Turkey Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey**, Vol. II, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- Yeğen, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Zürcher, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Zürcher, Erik Jan, **Turkey Modern History**, I.B. Tauris & Co. Ltd., London, 2004.
- Quataert, Donald, **The Ottoman Empire, 1700-1922**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.